

Ш К І Л Ь Н А Б І Б Л І О Т Е К А

С В І Т О В А Л І Т Е Р А Т У Р А

Я. КОРЧАК

МАЦЮСЕВІ
ПРИГОДИ

Король Матиуш

Януш Корчак
Мацюсеві пригоди

«Фолио»

1923

ББК 84(4ПОЛ)

Корчак Я.

Мацюсеві пригоди / Я. Корчак — «Фолио», 1923 — (Король Матиуш)

ISBN 978-966-03-5461-6

Януш Корчак (справжнє ім'я Генрик Гольдшмідт, 1878 або 1879–1942) – всесвітньо відомий польський педагог-новатор, лікар, письменник, автор праць з теорії і практики виховання, громадський діяч, зачинатель діяльності на захист прав дитини і повної рівноправності дітей. Мав змогу вийти живим з Варшавського гетто, але відмовився і загинув разом із своїми вихованцями у гітлерівському таборі смерті у Треблінці. «Мацюсеві пригоди» вважають однією з найважливіших книжок дитячої літератури ХХ століття. Ця історія про маленького хлопчика Мацюся, який після смерті батька-короля посів трон і став королем Матиушем Першим, безумовно, казка, і дуже сумна казка, але водночас вона дуже справжня й правдива. І в ній зовсім не по-казковому, але в той же час просто і дохідливо розповідається про стосунки дітей зі світом дорослих, про державний устрій, про причини світових воєн і різних заворушень, про мудре державне управління, а ще про вірність та зраду друзів і про відповідальність за власні рішення. Ця книжка виходила друком й раніше, але з великими купюрами. Тепер ми маємо повну версію «Мацюсевих пригод».

ББК 84(4ПОЛ)

ISBN 978-966-03-5461-6

© Корчак Я., 1923

© Фолио, 1923

Содержание

Чи існувало Мацюсєвє королівство?	6
Частина перша. Король-Реформатор	13
Розділ перший	13
Розділ другий	16
Розділ третій	19
Розділ четвертий	22
Розділ п'ятий	25
Розділ шостий	29
Розділ сьомий	32
Розділ восьмий	35
Розділ дев'ятий	38
Розділ десятий	41
Розділ одинадцятий	43
Розділ дванадцятий	46
Розділ тринадцятий	48
Розділ чотирнадцятий	51
Розділ п'ятнадцятий	54
Розділ шістнадцятий	57
Розділ сімнадцятий	60
Розділ вісімнадцятий	62
Розділ дев'ятнадцятий	65
Розділ двадцятий	68
Кінець ознакомительного фрагмента.	69

Януш Корчак

Мацюсеві пригоди

© Б. Й. Чайковський, переклад українською, 2014

© В. Б. Чайковський, передмова, 2014

© О. Д. Кононученко, художнє оформлення, 2014

© Видаництво «Фоліо», марка серії, 2010

Чи існувало Мацюсєве королівство?

Два слова про цей переклад і трохи більше – про автора цієї книжки.

Коли мій тато був маленьким хлопчиком – а було це в 20-ті роки минулого сторіччя, – він дуже любив читати. А оскільки ріс він у польській родині, то й читати почав польською. А оскільки та польська родина мешкала в тогочасній радянській Україні, то вдовольнятися йому випадало тими лише польськими книжками, що збереглися в сім'ї з дореволюційної доби (серед яких, втім, було чимало вартісних творів М. Конопніцкої, Г. Сенкевича, Дж. Конрада...).

Коли я сам був маленьким хлопчиком – а було це вже у 60-ті роки минулого сторіччя, – я теж любив читати. Читав я, здебільшого, українською, бо мій тато працював у видавництвах, які друкували багато книжок українською мовою для дітей, і я, син видавця, одним з перших отримував свіжовидруковану книжку, часом навіть з автографом українського автора – В. Нестайка, Б. Комара, Є. Чеповецького...

Звісно, і тоді друкували також переклади кращих зарубіжних творів, зокрема й польських – М. Конопніцкої, Г. Сенкевича, Я. Бжехви... Одного вечора тато повернувся з роботи надзвичайно задоволений, з пакунком під пахвою. Мене той пакунок неабияк зацікавив, бо на ньому були наліплені невимовно гарні польські поштові марки, *znaczki*, а колекціонування марок у ті часи було чи не найпоширенішим захопленням. Іще цікавіше було дізнатися, що там всередині закордонного пакунку.

– Книжка, – сказав тато. – Одного польського автора. Я мав би її прочитати ще в твоєму віці, але, на жаль, у нас тоді її не роздобути було. Це дуже відома в усьому світі книжка, і ми її хочемо видати українською, щоб українські діти могли її прочитати. Ось, польське видавництво надіслало примірник.

Книжка виявилась гарно ілюстрованою. Але мені кортіло якнайшвидше взятись до відклеювання марок – процедури не простої, але надзвичайно втішної для колекціонера. А тато сів переглянути книжку. Доки нові марки потрапили в спеціальний альбом, «клясер», час було вкладатися спати.

Зранку тата за сніданком не було. Та на наше з братом стурбоване питання, чи він буває не захворів, мама засміялась:

– Ні, він учора став читати «Короля Мацюся», і читав усю ніч, аж доки закінчив книжку – не міг відірватись. А оце зараз вирішив покуняти якусь годинку, перше ніж їхати на роботу.

Не знаю, чи тато почав роботу з перекладу того ж таки дня... чи ночі, але книжка українською вийшла дуже скоро. Прочитавши її, я зрозумів, чому так важливо було її видати і чому так важливо, щоб кожен цю книжку прочитав. Бажано – ще в дитинстві; але, як показує випадок з моїм татом, таку дитячу книжку дорослі теж читають охоче.

Власне, автор цього чудового твору, славетний письменник і лікар Януш Корчак, як педагог відомий, зокрема, тим, що не визнавав відмежування дитячого світу від світу дорослих. Його повість у двох книжках про короля Мацюся – це начебто повість-казка, але дуже особлива казка. І якщо чудовий російський поет Олександр Пушкін писав у вступі до своїх «Руслана і Людмили», що «казка вигадка, та в ній натяк мудрий – щоб навчив», то в казці Януша Корчака міститься не натяк, а щось набагато більш значуще. Хто прочитає неймовірну історію короля-реформатора Мацюся, неодмінно це відчує. А хто дізнається неймовірну історію життя її автора, Януша Корчака, зрозуміє набагато більше.

У книжці про Мацюся хлопчик ще в дитинстві успадковує по батькові королівську владу і, попри невдоволення дорослих – радників та міністрів, – починає запроваджувати у своєму королівстві доти нечувані «дитячі» порядки. Напевне, дорослий автор такої історії пригадав, як

він у дитинстві мріяв переробити несправедливий дорослий світ за своїми найвними дитячими уявленнями, а тепер нафантазував, що було б, якби таке сталось? Дарма! Все відбувалось набагато цікавіше.

Хлопчик, що народився у родині адвоката наприкінці позаминулого століття у Варшаві – на той час столиці царства Польського Російської імперії, – королем не був. Хоча у дитячих фантазіях часом уявляв, що він зробив би, якби... Та коли батько тяжко захворів і родина залишилась без засобів до існування, хлопцеві стало не до фантазій. Королівський трон і корону йому ніхто не пропонував – натомість треба було заробляти гроші, щоб підтримати сім'ю. Тому про хлопчика-короля – це справді лише казка. Але решта в книжці про Мацюся – чиста правда.

Коли Януш Корчак розповідає про війну Мацюсевого королівства з сусідніми державами, про випробування, що випали хлопцеві на фронті, він пише про те, що повною мірою звідав у власному житті.

Своїм покликанням, ще з юнацьких років, Януш Корчак вважав допомогу тим, хто страждає, тож, вивчився на лікаря. Щоправда, навчання в університеті затяглося – треба було заробляти на утримання матері та сестри. До того ж, юнак брав участь у підпільному навчанні польських підлітків рідної мови і діяльності забороненого російським урядом «Летючого університету». А того самого 1905 року, коли він нарешті отримав лікарський диплом, новоспеченого доктора забрали в царське військо – Російська імперія вступила у війну з Японією. Корчак, звісно, ніколи нікого не вбивав, навіть на війні. Навпаки, він рятував життя, лікував поранених. Лікував також і місцевих дітей у Маньчжурії, де служив. Принагідно навчився китайської мови у чотирирічної Юо-Я, донечки китайських селян, господарів хатини, в якій він квартирував. Корчак охоче вчився у дітей і вірив, що саме у них можна навчитись найважливішим речам. Він взагалі багато вчився.

Повернувшись з війни і працюючи в дитячій лікарні на околиці Варшави, всі свої заощадження молодий лікар витратив на фахове вдосконалення – у клініках Берліна, Парижа, Лондона. А оскільки не припиняв участі у підпільній освітній роботі, то російська поліція вкинула його до в'язниці. Тут йому випало сидіти в одній камері з одним з найславетніших тогочасних соціологів, професором Л. Крживіцьким, який познайомив його з тонкощами науки статистики. Всі набуті знання і досвід Януш Корчак застосує на благо дітей – як лікар і як вихователь.

Минуло заледве кілька років по демобілізації, і вибухнула Перша світова війна. Корчак знову військовий лікар, завідувач дивізійного лазарету.

Війна – це не тільки кров і тисячі поранених і вбитих, а ще й тисячі сиріт – дітей, що через війну втратили батьків. З польового лазарету Януша Корчака згодом переводять до Києва, де він опікується сиротинцями, дитячими притулками, виховними будинками.

Він повернувся до рідної Варшави, столиці відродженої Польської держави, капітаном російського війська, по закінченні війни, в 1918 році. А вже у 1920-му починається польсько-радянська війна, і знову Корчак вбирає мундир військового лікаря. Знову кров, знову тисячі поранених і вбитих... і тисячі нових дітей-сиріт.

Нікого не забивши, а тільки рятуючи життя, лікуючи, піклуючись про ближніх, за свою жертвну працю він заслужив бойову шану і звання майора війська Польського. І загинути йому судилося смертю героя. Але про це трохи згодом, бо треба ще згадати про найважливіші обставини, пов'язані не зі смертю, а з життям Януша Корчака, а так само з життям Мацюся, головного героя його книжки.

У книжці малий король Мацюсь, повернувшись з фронту, приструнчив дорослих міністрів і надав усім дітям королівства такі права, що, здається, подібне можливе тільки в казці. Натомість це лише початок історії: в наступних розділах книжки мова піде про труднощі, з якими зіткнувся хлопчик-король, запроваджуючи свої реформи, про невдачі, розпач... Чому? Що стоїть за історією про Мацюсеве королівство? Адже насправді не було в історії людства такої держави, де діти мали свого власного короля, а надто – власний парламент, власні

суди, в яких могли вирішувати суперечки не тільки між собою, але навіть з дорослими; де діти, нарівні з дорослими, вирішували питання державного бюджету? Де у світі дорослі дозволили б таке дітям?

Насправді держава така існувала; хоча й нетривалий час, і не зовсім держава, але свою роль в історії людства вона таки відіграла. Щоправда, держава та виникла зусиллями не хлопчика-короля, а дорослого чоловіка, який вважав: «Немає дітей – є люди».

У доволі короткі перерви між кровопролитними війнами Януш Корчак встиг здійснити справу, що стала поворотною в історії людства, і передовсім – тієї частини людства, яку становлять діти. Щоб зрозуміти суть здійсненого ним, треба взяти до уваги, що вислів «права дитини», який нині нікого не дивує, у ті часи міг сприйматись радше як дотеп або чиєсь дивацтво. Щоправда, у 1923 році Ліга Націй зробила першу спробу заявити про права дитини у так званій Женевській конвенції, але то був лише заклик нагодувати голодних дітей і взути босих. Корчак напише згодом, що «женевські законодавці поплутали обов'язки з правами».

Про які права дитини могла йти мова, коли у світі дорослих вважалося нормальним, що геть усі важливі справи, нікого не питаючи, вирішує цар, імператор або купка міністрів? Спроби змінити стан речей приводили до кривавих революцій, від яких ситуація нерідко лише погіршувалася. Якщо дорослі не можуть по-людськи налагодити життя, то де вже дітям!.. Так міркують усі дорослі. Майже всі. Але Корчак розумів, що справедливе, чесне життя могли б налагодити саме діти, які гостро відчувають справедливість і несправедливість, які здатні вчитись, міняти і вдосконалювати свої погляди. Діти, з яких, зрештою, й виростають згодом дорослі...

Якби Януш Корчак був великим ученим-педагогом чи філософом, напевне, він би зумів детальніше обґрунтувати свої теорії, став би професором, а то й академіком і залишив би нам грубезні томи наукових праць. Але він був тільки лікарем, фронтовиком, який, замість довго мудрувати, звик швидко діяти. Він знайшов тих, хто поділяв його погляди, знайшов заможних людей, ладних фінансувати добру справу, і переконав їх у тому, що справа добра. Ще до Першої світової група польського Товариства допомоги сиротам зуміла зібрати кошти на зведення і обладнання за тогочасними стандартами «Дому сиріт» для єврейських дітей. У 1920 році Януш Корчак став директором «Дому» і почав запроваджувати свої принципи спершу в «Домі сиріт», а згодом – у сиротинці для польських дітей «Наш дім».

Принципи були такі: по-перше, спільне керівництво. Сиротинцем керувала виборна рада самих вихованців на засадах, які визначав колегійний суд, знову ж таки з самих вихованців «Дому». За угодою, яку укладали діти з вихователями, дорослі теж брали участь у керівництві, але мали, нарівні з дітьми, беззаперечно виконувати всі приписи дитячого керівництва. Сам Корчак у ролі судді ніколи не виступав, але був секретарем суду – приймав позови, заяви. Якщо вихованець «Дому» вважав себе покривдженим, він міг позивати свого кривдника в колегійному суді, незалежно від того, був це інший вихованець чи вихователь.

По-друге, спільне господарювання. Сиротинці, отримуючи геть недостатнє фінансування від благодійних товариств і окремих осіб, домоглись повного самообслуговування. Працювали всі, працювали тільки з власної волі і охоче. Авторитет кожного вихованця визначався тим, які зусилля він покладав на благо «Дому». Діти й дорослі разом розпоряджалися фінансами «Дому».

Нарешті, суспільні зв'язки. Всі сторони життя сиротинця висвітлювались у внутрішніх засобах інформації, зокрема – у тижневику, в якому і діти, і вихователі могли вільно висловлювати свою точку зору. (До речі, саме з ініціативи Януша Корчака у Польщі впродовж кількох років виходив часопис «Малий огляд» – чи не перший такого роду в світі, – дописувачами якого були тільки діти і молодь.) А сам Корчак, під ім'ям Старий Доктор, регулярно виступав по радіо, звертаючись до дітей і дорослих всієї Польщі і пояснюючи свої починання.

Все в «Домі» було влаштовано так, щоб вихованцям було зручно і затишно жити (а не так, щоб дорослим було зручно контролювати дітей). Наприклад, кожен мав особисту скриньку, де міг замкнути і зберігати свої скарби, хоч би які вони були – нікому, включаючи вихователів, не дозволялось робити «ревізію» скарбничок. Якщо вихованці мінялись будь-якими речами, іграшками, наприклад, або щось одне одному продавали, такі «оборудки» не заборонялись, а, навпаки, могли нотаріально підтверджуватись. Поруч з істинним культотом праці в «Домі» заохочувався культ спорту і, сказати б, культ дитячого дозвілля. Перелічити всі подробиці в організації повсякденного життя «Дому сиріт» та «Нашого дому» було б складно. Але американські журналісти, відвідавши у 20-ті роки «Дім сиріт», назвали його «окрасою Польщі».

В обох закладах Старий Доктор зробив повсякденним забезпечення права, про яке в ті часи навіть не подумали автори Женєвської конвенції, – права дитини на повагу. Він проголосив це право і обґрунтував його в окремій брошурі. Але та книжечка була б лише збіркою дотепних висловів, якби автор її не втілював свої принципи у життя в «Домі сиріт» і в «Нашому домі». Він заснував нехай дуже маленьку, але дуже ефективну дитячу державу, що жила на засадах справедливості та взаємної поваги.

Що ж сталося з маленькою дитячою державою, де вона поділась? Дорослий несправедливий світ минулого сторіччя, в якому, ледве припинившись, знову починались то тут то там криваві війни, не мирився з подібними осередками справедливості. Старий Доктор знав про це з власного досвіду, і перша книжка «Короля Мацюся» закінчується тим, що короля-реформатора усувають від влади і висилають на безлюдний острів. Не переповідастиму, чим закінчується друга книжка, але фінал той аж ніяк не казковий. Прикро, що й казати. Адже люди люблять казки. І діти, й дорослі. Дітям до вподоби чарівні казки, дорослі віддають перевагу історичним міфам.

З наближенням Другої світової війни Старому Доктору заборонили виступати по радіо, закрили «Малий огляд», самого Доктора усунули від роботи в польському сиротинці «Наш дім». А коли нацисти окупували Варшаву, «Дім сиріт» – адже його вихованці були переважно єврейськими сиротами – перемістили в гетто. Старий Доктор, так само як герой його казки, опинився на безлюдному острові, разом зі своїм справедливим «королівством». Острів той, щоправда, був навіть перенаселеним, а не безлюдним, але брак людяності був очевидним. Понад півмільйона осіб, зігнаних гітлерівцями до кількох крихітних кварталів, поступово вимирали від голоду і тифу. В цих жахливих умовах «Дім сиріт» жив і, попри жорстокість навколишнього світу, в ньому панували справедливість і взаємна повага. Діти не припиняли навчання, ставили чудові вистави.

Розповідають, що 8 червня 1941 року діти разом зі своїм директором відвідали могилу засновника «Дому сиріт», доктора Еліасберга, і там посвятили свій прапор з зображенням чотирилистої квітки конюшини на зеленому полі – такий, про який мріяв король Мацюсь.

Але за планами нацистів усе населення Варшавського гетто підлягало знищенню. Попри надмір праці у «Домі сиріт», Старий Доктор опікувався іншим сиротинцем, у який збирали дітей, підібраних на вулиці, – виснажених, хворих, покинутих.

Януш Корчак вважав своїми всіх дітей, яких він виховував і лікував. Чи це були тільки гарні слова?

Популярність Старого Доктора і його книжок, особливо «Короля Мацюся» і у Польщі, і за кордоном була такою, що йому не раз пропонували порятунок. Навіть серед німецького окупаційного керівництва трапились шанувальники літературного таланту Януша Корчака і вони ладні були посприяти порятунку Старого Доктора. На 15 липня 1942 року для нього були підготовлені документи на інше прізвище, надійне сховище в районі Белян, забезпечено вихід з гетто.

Старий Доктор категорично відкинув цю можливість порятунку. Адже він би змушений був покинути дітей з «Дому сиріт», а хто покине своїх дітей, якщо справді вважає їх своїми?

А 22 липня – за гіркою примхою долі саме в день народження Януша Корчака – гітлерівці почали акцію зі знищення Варшавського гетто. Разом зі своїми вихованцями директор «Дому сиріт» Януш Корчак і його давня колега Стефанія Вілчинська вирушили у табір смерті Треблінка.

Дорослі люблять історичні міфи. Тож, розповідають, як героїчно це все відбувалось: діти, зі своїми вихователями на чолі, правильною шерогою по чотири йшли на станцію серединою вулиці, гордо несучи зелений прапор з квіткою конюшини, а перехожі, вишикувавшись по обидва боки вулиці, плакали і вимахували хусточками та шапками. Нечисленні свідки тих подій, однак, пригадували, що все було набагато прозаїчніше, і коли купку переляканих дітей разом з тисячами інших мешканців гетто погнали до вагонів, нікому до них не було діла... крім Старого Доктора і ще кількох вихователів, що розділили їхню сумну долю.

Чи буде нинішнє століття ліпшим за минуле? Хочеться вірити, що так. Адже ті, хто живе і житиме в ньому, мали змогу прочитати в дитинстві «Мацюсєві пригоди», своєрідний заповіт Старого Доктора всім людям (бо він казав, пригадаймо, «немає дітей – є люди»). Своїм життям він показав, що королівство справедливості і взаємної поваги створити можливо. А решта... Решта залежить тільки від вас, діти.

Насамкінець залишається тільки сказати кілька слів про саму повість, історію короля Мацюся Першого. Януш Корчак почав писати її скоро по тому, як повернувся у Варшаву з Першої світової війни, власне – з Києва.

Взявшись до роботи у сиротинці, він замешкав не у себе вдома, а просто в «Домі сиріт» на Крохмальній вулиці. Щоб не забирати житлової площі у дітей, влаштувався на піддашші.

Ігор Неверлі, співробітник Януша Корчака в «Домі сиріт», так змальовує побут Старого Доктора: «Він мав тут кватирантів. По-перше, гостювали у нього горобці. Він любив і цінував те хоробре вуличне птаство... Під шафою мешкала стара мишка... коло обігрівача завжди стояла для неї мисочка з їжею і трохи вати, щоб мала чим укривати новонароджених внученят. І часто у кімнаті доктора лежало на кушетці дитя, що він узяв до себе нагору, бо було чимсь тяжко засмучене, або ослаблене по хворобі, потребувало тиші і турботи».

Саме в цій кімнатці Старий Доктор скінчив почату ще на війні книжку «Як любити дітей» і написав свої найкращі твори. Зокрема, «Короля Мацюся Першого». Повість так сподобалась дітям, що відгуки від читачів автор отримував з року в рік. Читачі вимагали продовження. А письменник, по-своєму здійснюючи те, що в повісті намагався зробити його Мацюсь, наштотхувався на ті самі труднощі й перешкоди. Водночас він здобував новий досвід, і цей досвід треба було обмислити разом з Мацюсем. Так народилась друга книжка – «Король Мацюсь на безлюдному острові», яка вийшла друком на початку 30-х, приблизно через 10 років після першої.

Український перекладач об'єднав обидві книжки в одну, оскільки разом – це повна історія життя короля Мацюся Першого і справедливого королівства, яке він так хотів збудувати.

В. Чайковський

[Отож, коли я був таким, як на цій фотографії, я хотів здійснити все, про що далі написано в цій книжці. А потім воно все забулось, а тепер я вже старий. Більше не маю ні часу, ні сил, щоб провадити війни чи до людоджерів їздити. А таке фото подаю, бо має значення, коли я справді хотів бути королем, а не коли пишу про короля Мацюся. Я думаю, королів, мандрівників і письменників треба показувати на фотографіях такими, якими вони були ще до того, як подорослішали і постаріли, інакше видаватиметься, наче вони одразу стали мудрими і ніколи не були малими. І діти гадають, нібито що не можуть бути міністрами, мандрівниками і письменниками, а це не так.

Дорослі не повинні читати моєї повісті, бо деякі розділи на них не розраховані, будуть їм незрозумілі, і дорослі все те висміюватимуть. Але як їм конче треба, нехай спробують почитати. Зрештою, дорослим нічого не можна заборонити, тому що вони однаково не послухають – і хто їм що зробить?]¹

---

¹ Від видавництва: текст подається повністю, без купюр. Відновлений текст подано у квадратних дужках.

Частина перша. Король-Реформатор

Розділ перший

Було це так...

Лікар сказав, що коли король за три дні не видужає, то буде надзвичайно погано. Лікар саме так і сказав:

– Король тяжко хворий, і, якщо за три дні не видужає, буде кепсько.

Усі страшенно засмутились, а прем'єр-міністр надів окуляри й запитав:

– То що ж станеться, коли король не видужає?

Лікар не хотів сказати напевно, але всі зрозуміли, що король помре. Прем'єр-міністр дуже засмутився й скликав усіх міністрів на нараду. Зібралися міністри у великому залі, посідали в зручних кріслах за довгим столом. Перед кожним лежав на столі аркуш паперу й два олівці: один – звичайний, а другий – з одного кінця синій, з другого червоний. Перед прем'єр-міністром стояв ще й дзвіночок. Двері міністри замкнули на ключ, щоб ніхто їм не заважав, засвітили електричні лампи і – ні пари з вуст. Потім прем'єр-міністр задзвонив у дзвіночок і сказав:

– Тепер будемо радитися, що робити. Король хворий і не може правити.

– Я гадаю, – сказав військовий міністр, – що треба покликати лікаря. Хай скаже напевно, чи можна короля вилікувати, чи ні.

Військового міністра надзвичайно боялися всі інші міністри – він завжди носив шаблю й револьвер, тому його слухалися.

– Гаразд, покличемо лікаря, – згодилися міністри.

Негайно ж послали по лікаря, але той не міг прийти, бо саме ставив королю двадцять чотири банки.

– Нічого не вдієш, треба чекати, – мовив прем'єр-міністр, – а тим часом скажіть, що ми робитимемо, коли король помре.

– Я знаю, – сказав міністр юстиції. – Згідно з законом, після смерті короля на трон вступає й править країною його старший син. Тому його й називають престолонаступником. Якщо король помре, трон посяде його старший син.

– Але в короля лише один син.

– А більше й не треба.

– Ну, так, але син короля – це маленький Мацюсь. Як же він може бути королем? Мацюсь ще не вміє навіть писати.

– Нічого не вдієш, – відповів міністр юстиції. – У нашій державі такого ще не було, проте в Іспанії, в Бельгії та в інших країнах траплялося, що король помирав і залишав маленького сина. І оте мале дитя мусило бути королем.

– Справді, – сказав міністр зв'язку, – я навіть бачив поштові марки з фотографією такого маленького короля.

– Але, шановні панове, – вихопився міністр освіти, – це ж неможливо, щоб король не вмів ні писати, ні рахувати, щоб він не знав ні географії, ні граматики.

– Я теж так думаю, – сказав міністр фінансів. – Як же король робитиме підрахунки й даватиме розпорядження, скільки треба надрукувати нових грошей, коли він не знає таблиці множення?

– Найгірше, любі панове, – сказав військовий міністр, – що такого маленького короля ніхто не боїтиметься. Як він дасть раду солдатам та генералам?

– Я вважаю, – сказав міністр внутрішніх справ, – що такого маленького короля не тільки солдати, а й взагалі ніхто не боятиметься. У нас не припинятимуться страйки та бунти. Я ні за що не ручуюся, коли Мацюся зробити королем.

– Я не знаю, що буде, – сказав червоний від злості міністр юстиції. – Знаю одне: закон вимагає, щоб після смерті короля трон посів його син.

– Але ж Мацюсь надто малий! – крикнули міністри хором.

І, мабуть, виникла б страшенна сварка, якби саме тоді не відчинилися двері й до залу не зайшов іноземний посол.

Може здатися дивним, що іноземний посол з'явився на нараду міністрів, коли двері були замкнені на ключ. Проте маю сказати, що коли ходили кликати лікаря, то забули замкнути двері. Дехто навіть говорив потім, що це була зрада: міністр юстиції навмисне залишив двері відімкнутими, бо знав, що має прийти посол.

– Доброго вечора! – привітався посол. – Я прийшов від імені мого короля й вимагаю, щоб королем став Мацюсь Перший. Якщо ви не згодні, буде війна.

Прем'єр-міністр (а він старший міністр) дуже злякався, але вдавав, що це його не турбує. Він написав на аркуші паперу синім олівцем: «Гаразд, хай буде війна» – і подав цей папірець іноземному послові.

Той узяв аркушик, уклонився й сказав:

– Чудово, я напишу про це моєму урядові.

Саме тоді до залу зайшов лікар, і всі міністри почали його просити, щоб він урятував короля, бо може бути війна й нещастя, коли король помре.

– Я вже дав королю всі ліки, які знаю. Поставив банки і більше нічим не можу зарадити. Але варто покликати ще інших лікарів.

Міністри прислухалися до цієї поради й надумали запросити славетних лікарів рятувати короля. Вони вислали по них усі королівські автомобілі, а самі тим часом попросили у королівського кухаря вечеряти, бо були дуже голодні. Адже не знали вони, що нарада триватиме так довго, і тому не пообідали вдома.

Кухар подав срібні тарілки, налив у пляшки найкращого вина – він хотів лишитися при дворі й після смерті старого короля.

Отож міністри їдять собі та п'ють, навіть стало їм весело, а в залі тим часом зібралися лікарі.

– Я гадаю, – мовив старий лікар з бородою, – що королю слід зробити операцію.

– А я думаю, – сказав другий лікар, – що королю варто покласти гарячий компрес і полоскати горло.

– І пити порошки, – додав славетний професор.

– Мабуть, краще краплі, – вихопився четвертий лікар.

Кожний лікар мав при собі товсту книгу й показував колегам, що в його книжці зазначені зовсім інакші ліки проти такої хвороби.

Уже було пізно, і міністрам страшенно хотілося спати, але вони мали чекати, що скажуть лікарі.

І такий нечуваний гамір зчинився у королівському палаці, що маленький престолонаступник, син короля Мацюсь, уже двічі прокидався.

«Треба глянути, що там таке», – подумав Мацюсь. Він устав з ліжка, хутенько одягнувся й вийшов у коридор.

Мацюсь затримався перед дверима їдальні, але не для того, щоб підслуховувати, – просто в королівському палаці клямки на дверях були так високо, що маленький Мацюсь не міг сам відчинити двері.

– Добре вино в короля! – кричав міністр фінансів. – Вип'ємо ще, панове! Якщо Мацюсь стане королем, воно все одно йому не потрібне, бо дітям не можна пити вина.

– І сигари не можна дітям курити. Візьмімо трохи сигар собі додому! – голосно кричав міністр торгівлі.

– А як буде війна, мої любі, ручуся вам, що від цього палацу нічого не лишиться. Адже Мацюсь не захистить нас.

Міністри почали сміятися й кричати:

– Випиймо за здоров'я нашого оборонця, великого короля Мацюся Першого!

Мацюсь не дуже розумів, про що вони говорили, хоч знав, що татусь хворіє і міністри часто збираються на наради. Але чому глузують з нього, Мацюся, чого називають його королем і що це за війна має бути – цього він ніяк не міг збагнути. Ще сонний і трохи наляканий, пішов Мацюсь далі коридором і через двері до залу засідань почув іншу розмову:

– А я вам кажу, що король помре. Можете давати порошки й інші ліки – все одно нічого не допоможе.

– Головою ручуся, що король не протягне й тижня...

Мацюсь не слухав більше. Прожогом кинувся він через коридор, через два великі королівські покої і захеканий вбіг до батькової спальні.

Король лежав на ліжку страшенно блідий і тяжко дихав. А біля нього сидів той самий лікар, який і Мацюся лікував, коли Мацюсь нездужав.

– Тату, татусю! – скрикнув плачучи Мацюсь. – Я не хочу, щоб ти помер!

Король розплющив очі й сумно глянув на сина.

– І я не хочу вмирати, – сказав король тихо. – Не хочу тебе, синку, самого лишати на світі.

Лікар посадовив Мацюся собі на коліна – більше вони вже ні про що не говорили.

А Мацюсь пригадав, що одного разу він уже сидів отак біля ліжка. Тоді батько держав його на колінах, а на ліжку лежала матуся, така ж бліда, і так само важко дихала.

«Тато вмере, як і матуся вмерла», – подумав Мацюсь.

І страшний сум здавив йому груди, а разом з тим гнів і образа на міністрів, які зараз там глузують з нього, Мацюся, і з смерті його татка.

«Ось я їм оддячу, як стану королем!» – подумав Мацюсь.

Розділ другий

Похорон короля відбувся дуже пишно. Ліхтарі були загорнуті в чорний креп. Дзвонили всі дзвони. Оркестр грав похоронний марш. Їхали гармати, йшло військо. Спеціальні поїзди навезли повнісінько квітів з теплих країн. Усі були страшенно засмучені. А газети писали, що весь народ оплакує улюбленого короля.

Мацюсь сидів сумний у своїй кімнаті, бо хоч він і мав стати королем, однак утратив батька й тепер у нього не лишилося нікого в усьому світі. Він згадував свою матір; це вона кликала його Мацюсем. Хоч мама його називалася королевою, проте зовсім не була гордовитою. Вона гралася з ним, складала кубики, розповідала казки, показувала в книжках малюнки. З батьком Мацюсь бачився зрідка, бо король часто виїздив до війська чи в гості, приймав різних королів або засідав на нарадах. Проте й король, бувало, вибирав для Мацюся вільну хвилинку: пограється з ним у кеглі, вирушить на прогулянку в довгі алеї королівського саду – сам на коні, а Мацюсь верхи на поні. А тепер що буде? Завжди цей нудний іноземний вихователь, з таким виразом обличчя, наче він щойно випив склянку міцного оцту. І взагалі, чи приємно бути королем? Певно, що ні. Якби справді була війна, то можна було б принаймні битися. Але що королю робити в мирний час?

Сумно ставало Мацюсєві й тоді, коли він сидів самотній у своїй кімнаті, й тоді, коли через ґрати королівського саду дивився на веселі забави дітей королівської служби. Він бачив, як семеро хлопчаків гралися в солдатів. І завжди вів їх в атаку, муштрував і командував ними невисокий, дуже веселий хлопчисько на ім'я Фелек. Так його звали приятелі.

Багато разів Мацюсь хотів покликати Фелека і хоча б через ґрати трохи поговорити з ним, але не був певний, чи це можна й зручно робити, та й не знав, що сказати й як розпочати ту розмову.

Тим часом по всіх вулицях було розклеєно величезні об'яви про те, що Мацюсь став королем, що він вітає своїх підданих, що міністри лишаються ті ж самі й допомагатимуть молодому королю в його роботі. В усіх магазинах були виставлені фотографії Мацюся. Мацюсь верхи на поні. Мацюсь у матроському вбранні. Мацюсь у військовому мундирі. Мацюсь під час огляду військ. У кінотеатрах теж показували Мацюся. В усіх ілюстрованих журналах, вітчизняних і закордонних – скрізь був Мацюсь.

І треба сказати відверто: любили Мацюся всі. Дорослі жаліли, що такий малюк втратив батьків. Хлопці раділи, що знайшовся серед них хоч один, якого всі мусять слухатися, перед яким навіть генерали повинні стояти струнко, а солдати – брати «на караул». Дівчаткам просто подобався маленький король на зграбному коникові. Та найбільше любили Мацюся сироти.

Коли ще була жива королева, вона завжди на свято посидала в будинки сиріт цукерки. Після її смерті король наказав, щоб цукерки й надалі туди надсилали. І хоч Мацюсь про це не знав, від його імені давно вже надходили сиротам солодощі та іграшки. [То вже згодом, по роках, Мацюсь зрозумів, що коли є відповідна стаття в бюджеті, можна зробити людям чимало приємного, навіть про те не знаючи.]

Десь через півроку після того, як Мацюсь вступив на трон, стався один випадок, який приніс йому велику популярність. Тобто всі про нього говорили, але не тому, що він був королем, а тому, що зробив усім велику приємність.

Отож розкажу, як це трапилось.

Мацюсь через свого лікаря домігся дозволу прогулюватися по місту пішки. Але це ще не все. Він довго надокучав лікарєві, щоб той хоч раз на тиждень одводив його до міського саду, де граються всі діти:

– Я знаю, що в королівському саду гарно, але одному навіть у найгарнішому місці нудно.

Нарешті лікар пообіцяв звернутися через дворецького до палацового управління, щоб опікун короля на нараді міністрів взяв для короля Мацюся дозвіл на три таких прогулянки.

Може здатися дивним, що королю так важко вибратись на звичайнісіньку прогулянку. Додам лише, що дворецький тільки тому погодився клопотати, що лікар нещодавно вилікував його від отруєння несвіжою рибою. А палацове управління вже давненько домагалось грошей на будівництво стайні, якою мав користуватися й королівський опікун. Міністр внутрішніх справ погодився лише на зло міністрові фінансів. Адже за кожну королівську прогулянку поліції давали три тисячі дукатів, а санітарному управлінню – діжку одеколону й тисячу дукатів золотом. Перед кожною такою прогулянкою двісті чоловіків і сто жінок дбайливо прибирали сад. Підмітали доріжки, фарбували лавки, поливали алеї одеколоном і витирали пил з дерев та листочків. Лікарі доглядали, щоб було чисто, щоб ніде не куріло, бо бруд і курява шкідливі для здоров'я. А поліція пильнувала, щоб під час прогулянок у саду не з'явилися хулігани, які штовхаються, кидаються камінням, б'ються й страшенно галасують.

Король Мацюсь розважався чудово. Одягнений він був просто, й ніхто не міг пізнати його. Нікому навіть на думку не спадало, що король може прогулюватися у звичайнісінькому саду. Мацюсь двічі обійшов сад і попросив дозволу сісти на лавку біля майданчика, де гралися діти. Та тільки він сів, як до нього підійшла дівчинка й спитала:

– Чи не бажаєте ви погратися з нами в коло?

Вона взяла Мацюся за руку – і гра почалася.

Дівчатка співали різних пісень і кружляли в колі. А потім, коли збиралися почати нову гру, перша дівчинка запитала у Мацюся:

– У вас є сестричка?

– Ні, нема.

– А хто ваш тато?

– Мій татусь помер, він був королем.

Дівчинка, мабуть, подумала, що Мацюсь жартує, бо засміялася й сказала:

– Якби мій татко був королем, він купив би мені ляльку, величезну, аж до стелі.

Король Мацюсь узнав, що батько дівчинки служить капітаном пожежної охорони, що звється вона Іренкою і дуже любить пожежників, які часом катають її на коні.

Мацюсь охоче zostався б у саду й далі, та мав дозвіл гуляти тільки до четвертої години двадцяти хвилин сорока трьох секунд.

Нетерпляче ждав Мацюсь наступної прогулянки, але саме тоді пішов дощ, і дорослі побоювалися за його здоров'я.

А іншого разу сталося таке. Мацюсь знову грався в коло з дівчатками, аж тут до них підійшло кілька хлопчаків і один вигукнув:

– Дивіться – хлопець грається з дівчатами! – і хлопчиська почали сміятися.

Король Мацюсь помітив, що й справді лише він грається в коло.

– Ходи краще з нами гратися, – сказав перший хлопець.

Мацюсь пильно глянув на нього. О, та це ж Фелек, той Фелек, з яким Мацюсь так давно хотів познайомитись. Фелек теж пильно подивився на Мацюся й закричав на весь голос:

– Гляньте, який він схожий на короля Мацюся!

Мацюсєві стало страшенно соромно, коли всі почали дивитися на нього, і він хотів якнайшвидше втекти до ад'ютанта, який теж, щоб його не пізнали, був одягнений у звичайний костюм. Та чи то кваплячись, чи соромлячись, Мацюсь упав і здер коліно.

На засіданні ради міністрів було ухвалено заборонити королю ходити в сад. Зрозуміло, треба виконувати всі королеві забаганки, але ходити в звичайний сад йому не можна. Там граються невиховані діти, які чіплялися до Мацюся й сміялися з нього, а рада міністрів не може дозволити, щоб з короля сміялися, бо це не личить королівській честі.

Страшенно засмутився Мацюсь і довго думав про дві свої веселі прогулянки до звичайного саду, поки раптом не згадав про Іренчину мрію. «Вона хоче мати ляльку, велику, аж до стелі». Ця думка не давала йому спокою. «Я – король, отже, маю право наказувати. А тим часом я повинен чомусь усіх слухатись. Вчуса читати й писати, як і всі інші діти. Мушу мити вуха, шию й чистити зуби так само, як і вони. Таблиця множення однакова й для королів, і для інших. То навіщо ж мені бути королем?» Обурився Мацюсь і під час аудієнції зажадав дуже голосно від старшого міністра купити найбільшу ляльку, яка тільки є на світі, й надіслати Іренці.

– Ваша королівська величність, звольте зважити... – почав був старший міністр.

Мацюсь одразу догадався, як буде далі: цей нестерпний чоловік довго говоритиме щось незрозуміле, і, зрештою, з лялькою нічого не вийде. І Мацюсь пригадав, як одного разу цей же міністр так само почав щось пояснювати його батькові. Тоді батько-король тупнув ногою й сказав: «Я вимагаю цього беззаперечно!»

Отож і Мацюсь так само тупнув ногою й дуже голосно сказав:

– Пане міністр, знай, що я вимагаю цього беззаперечно!

Старший міністр здивовано глянув на Мацюся, потім записав щось у блокнот і буркнув:

– Я подам вимогу вашої величності на розгляд ради міністрів.

Що говорилося на засіданні ради міністрів, невідомо, бо нарада відбулася при замкнених дверях. Ухвалено, проте, купити ляльку, і міністр торгівлі два дні бігав по крамницях і оглядав найбільші ляльки. Але такої великої ніде не було. Тоді міністр торгівлі викликав на нараду всіх промисловців, і один фабрикант зголосився за великі гроші зробити за чотири тижні таку ляльку на своїй фабриці. А коли лялька була готова, він виставив її у вікні своєї крамниці з написом: «Постачальник двору його королівської величності виготовив цю ляльку для Іренки, дочки капітана пожежної охорони».

Газети негайно вмістили фотографію пожежної команди під час гасіння пожежі, фотографію Іренки й ляльки. Почали подекувати, ніби король Мацюсь дуже любить дивитися на пожежу й на виїзди пожежної команди. Хтось написав до газети листа, що ладен спалити свій будинок, коли улюблений король Мацюсь так обожнює пожежі. Багато дівчаток повідомило в листах до короля Мацюся, що теж хотіли б мати такі ляльки. Однак секретар двору не читав Мацюсєві тих листів, бо йому суворо заборонив це робити розгніваний старший міністр.

Перед крамницею впродовж трьох днів юрилися люди, оглядаючи королівський дарунок, і лише на четвертий день за розпорядженням префекта поліції ляльку зняли з вітрини, щоб натовп на вулиці не перешкоджав їздити трамваям та автомобілям.

Довго після того говорили в місті про ляльку й про Мацюся, який послав Іренці такий чудовий подарунок.

Розділ третій

Мацюсь підводився о сьомій годині ранку, сам умивався й одягався, сам чистив взуття й стелився. Такий звичай завів ще прадід Мацюся, хоробрий король Павло Переможець. Після ранкового туалету Мацюсь випивав чарочку риб'ячого жиру й починав сніданок, який міг тривати не більше шістнадцяти хвилин тридцяти п'яти секунд. Так-бо снідав великий дід Мацюся, лагідний король Юліуш Доброзичливий. По тому Мацюсь йшов до тронної зали, де було дуже холодно, і приймав міністрів. У тронній залі не було грубки, бо прабабуся короля Мацюся, мудра Анна Побожна, коли ще була маленька, мало не вчаділа, і на відзнаку її щасливого спасіння було ухвалено ввести до палацового церемоніалу положення, за яким заборонялося на п'ятсот років мати в тронній залі грубу.

Сидів Мацюсь на троні й цокотів зубами від холоду, а міністри розповідали йому про події в усій державі. Це було дуже неприємно, бо чомусь звістки надходили тільки невеселі.

Міністр іноземних справ повідомляв, хто сердиться й хто хоче дружити з їхньою державою, а Мацюсь майже нічого з цього не розумів.

Військовий міністр перелічував, скільки фортець зруйновано, скільки гармат зіпсовано так, що з них зовсім не можна стріляти, і скільки солдатів хворіє.

Міністр шляхів сполучення доводив, що треба купити нові паровози.

Міністр освіти скаржився, що діти погано вчаться, спізнюються до школи, що хлопчики потай курять і викидають аркуші з зошитів. Дівчатка ображаються й сваряться, хлопчики б'ються, кидаються камінням і вибивають шибки.

А міністр фінансів усе сердився й одно казав, що немає грошей, що він не хоче купляти ні нових гармат, ані машин, бо все це страшенно дорого коштує.

Потім Мацюсь ішов у парк і цілу годину міг бігати й гратися. Та одному йому було не дуже весело. Тому він досить охоче брався до уроків. Учився Мацюсь добре, він знав, що без науки важко бути королем. Швидко навчився він підписувати своє ім'я з дуже довгою карлючкою. Крім того, Мацюсь мусив учити французьку й інші мови, щоб мати можливість розмовляти з іноземними королями, коли поїде до них з візитом. Мацюсь учився б ще охочіше й краще, якби міг ставити різні питання, що спадали йому на думку.

Довгий час розмірковував Мацюсь над тим, чи можна винайти таке збільшувальне скло, яке б на великій віддалі запалювало порох. Коли б Мацюсь винайшов таке скло, то оголосив би війну всім королям і напередодні битви висадив би в повітря всі ворожі порохові склади. І виграв би війну, бо тільки в нього лишився б порох. Отоді він зразу став би великим королем, хоч зараз дуже маленький. Та вчитель, на жаль, лише знизав плечима, почувши про це, скривився й нічого йому не відповів.

Іншого разу Мацюсь запитав, чи не можна зробити так, щоб батько, вмираючи, передавав синові свій розум. Його батько Стефан Розумний був дуже мудрий. Однак Мацюсь, хоч і сидить на тому ж троні й носить ту ж саму корону, мусить від самісінького початку вчити всі науки і навіть не певен, чи коли-небудь знатиме стільки, скільки знав його батько. А так Мацюсь разом з короною й тронном успадкував би й хоробрість від прадіда Павла Переможця, [побожність від бабуні, а знання від батька].

Але й це питання вчитель зустрів неприхильно.

Довго, дуже довго думав Мацюсь, чи не можна де-небудь узяти шапку-невидимку. Як би це було добре: надіне Мацюсь таку шапку, зможе скрізь ходити, й ніхто його не побачить. Він сказав би, що в нього болить голова, йому дозволили б удень лежати в ліжку, і він виспався б досхочу. А вночі надів шапку-невидимку і гайда в місто – ходи собі по столиці, оглядай вітрини, відвідуй театри...

Лише раз був Мацюсь у театрі, на парадній виставі, ще за життя тата й мами. Нічого, звісно, він не пам'ятає, бо був тоді дуже маленький, проте Мацюсь знає, що видовище його зачарувало.

Якби в Мацюся була шапка-невидимка, він вийшов би з парку на королівський двір і познайомився б з Фелеком. І в палаці зміг би всюди ходити, подивився б на кухні, як готується їжа, пішов би в стайню до коней, заглянув би в усі приміщення, куди зараз йому ходити заборонено.

Може здатися дивним, що королю так багато всього заборонено. Але маю вам сказати, що при королівських дворах дуже суворий етикет. Етикет – це означає, що так завжди поводитися королі, і новому королю не можна робити інакше. Як би він тільки захотів зробити щось інше, то втратив би честь і всі перестали б його боятися й поважати. Адже це означало б, що він не шанує свого великого батька-короля, діда чи прадіда-короля. Коли король хоче зробити щось інакше, то повинен запитати в церемоніймейстера, який стежить за етикетом двору й знає, що в таких випадках робили королі.

[Я вже згадував, що сніданок короля Мацюся тривав шістнадцять хвилин і тридцять п'ять секунд, бо так снідав його дідусь, а в тронній залі не було груби, бо так вимагала бабця. А оскільки бабця вже померла, то не було як спитати її, чи не можна тепер уже встановити опалення.]

Іноді король може дещо змінити, але тоді відбуваються тривалі наради, як це було з дозволом на Мацюсєві прогулянки. А кому приємно про щось просити й потім довго чекати на відповідь?

Король Мацюсь був у гіршому становищі, ніж інші королі. Адже етикет склали для дорослих королів, а Мацюсь ще дитина. Звісно, етикет довелося дещо змінити. Приміром, замість смачного вина Мацюсь мусив пити дві чарочки риб'ячого жиру, який йому зовсім не смакував. А замість того щоб читати газети, він переглядав лише картинки, бо читав ще не дуже добре.

Все було б інакше, якби Мацюсь мав розум батька-короля й чарівну шапку-невидимку. Тоді він справді був би королем. А так він часто думав, чи не краще йому було народитися звичайним хлопчиком, ходити до школи, виривати сторінки з зошитів і кидатися камінням.

Якось Мацюсєві спало на думку, що коли він навчиться писати, то напише листа Фелекові, і, можливо, Фелек йому відповість, – то й вийде так, буцімто вони розмовляли.

Відтоді король Мацюсь взявся до справи серйозно. Цілими днями він писав – переписував із книжок оповідання й вірші. І якби йому дозволили, він не ходив би навіть у королівський сад, а все писав би й писав, з ранку до вечора. Та не міг Мацюсь цього зробити, бо придворний етикет і церемоніал вимагали, щоб король прямо з тронної зали виходив у сад. Адже двадцятєро лакеїв уже стояли напоготові, щоб відчинити йому двері. Коли б Мацюсь не вийшов у сад, ті двадцятєро лакеїв не мали б ніякої роботи, і їм було б дуже нудно.

Можливо, хтось скаже, що це не робота – відчиняти двері. Так скаже той, хто не знає придворного етикету. Я ж маю пояснити, що в тих лакеїв було небагато вільного часу. Кожний з них щоранку приймав холодну ванну, потім перукар їх зачісував, голив їм вуса й бороди; одяг кожного мав бути чистим, щоб ніде не знайшлося й порошинки, бо коли триста років тому за короля Генріха Запального на королівський скіпетр якось перескочила з одного лакея блоха, то бідоласі кат відрубав голову, а дворецький ледве уникнув смерті. Відтоді окремий наглядач перевіряв чистоту лакеїв, які, ретельно вмиті й убрані, з одинадцятї години сім хвилин стояли в коридорі й чекали до першої години сімнадцять хвилин, щоб їх оглянув сам церемоніймейстер. А тут гав ловити не можна, бо за незастебнутий гудзик дають шість років ув'язнення, за погану зачіску – чотири роки каторжних робіт, за незграбний уклін – два місяці ув'язнення на хлібі й на воді.

Про все це Мацюсь уже трохи знав, тому йому навіть не спадало на думку не вийти у парк; а втім, хто знає, може, й траплявся колись в історії такий випадок, що якийсь король

зовсім не виходив у сад, і можна було б дозволити й Мацюсєві чинити так само. Але тоді йому ні до чого уміння писати, бо як же без саду він передав би Фелекові свого листа?

Мацюсь був здібний, і сила волі в нього була велика. Він сказав:

– Через місяць я напишу Фелекові першого листа.

І, незважаючи ні на що, він так старанно вчився, що за місяць лист до Фелека був складений без сторонньої допомоги.

*«Любий Фелеку, – писав Мацюсь. – Я вже давно дивлюся, як ви весело граєтесь у дворі. Я теж хотів би гратися з вами. Але я король і тому не можу. Ти мені дуже подобаєшся. Напиши, хто ти, бо я хочу з тобою познайомитись. Якщо твій батько військовий, то, може, тобі дозволять іноді приходити в королівський сад.
Мацюсь – король».*

Серце в Мацюся калатало, коли він покликав до ґратів саду Фелека й передав йому свого листа. І ще дуже билося його серце, коли другого дня в такий же спосіб він одержав відповідь.

*«Королю, – писав Фелек, – мій батько – взводний командир придворної варту, військовий, і я дуже хочу потрапити у королівський сад. Я тобі, королю, вірний і готовий піти за тебе у вогонь і воду, захищати тебе до останньої краплі крові. Коли тобі знадобиться моя допомога, тільки свисни, і я з'явлюся на перший поклик.
Фелек».*

Мацюсь поклав того листа під книжки, аж на дно шухляди, і негайно почав учитися свистіти. Він був обережний, боявся зрадити себе. Якщо вимагати, щоб Фелека впустили в сад, то зразу ж почнуться наради: а нащо, а звідки Мацюсь знає, як його звуть, а де вони познайомилися? А що буде, коли міністри про все випитають і, зрештою, не дозволять? Син взводного. Хоч би поручика! Синові офіцера, може, й дозволили б, а тут, мабуть, не згодяться. «Треба ще зачекати, – вирішив Мацюсь. – А тим часом навчуся свистіти».

Не так-то вже й легко навчитися свистіти, коли нема нікого, хто б міг показати, як це робиться. Але в Мацюся була сильна воля, і він навчився. І свиснув. Свиснув тільки так, на пробу, щоб переконатися, чи вміє. Та як же він здивувався, коли за хвилину перед ним став – витягнутий, мов струна, – Фелек, власною персоною.

– Як ти сюди потрапив?

– Переліз через ґрати.

У королівському саду росли густі кущі малини. В них і заховався король Мацюсь зі своїм приятелем, щоб порадитися, як їм бути далі.

Розділ четвертий

– Слухай, Фелеку, я дуже нещасливий король. Відтоді, як навчився писати, я підписую всі папери. Вважається, що правлю цілою державою, а насправді я роблю те, що мені наказують. А наказують мені робити найнудніші речі й забороняють усе приємне.

– А хто ж вашій величності забороняє й наказує?

– Міністри, – відповів Мацюсь. – Коли був живий тато, я робив те, що наказував він.

– Звісно, тоді ти був королівською високістю, престолонаступником, а тато твій був королівською величністю – королем, але тепер...

– Тепер у стократ гірше. Цих міністрів ціла купа.

– Військові чи цивільні?

– Лише один військовий – то військовий міністр.

– А інші цивільні?

– Я не знаю, що таке цивільні.

– Цивільні – це такі, що не носять мундирів і шабель.

– Ну, так, цивільні.

Фелек кинув у рот повну пригорщу малини й глибоко замислився. Після того нерішуче й спроквола запитав:

– У королівському саду є вишні?

Мацюся здивувало таке запитання, але, відчуваючи до Фелека велике довір'я, він сказав, що є й вишні, й груші, і обіцяв крізь ґрати передавати їх Фелекові, скільки той забажає.

– Отже, часто бачитися нам не випадає, бо нас можуть вистежити. Вдаватимемо, що ми незнайомі. Будемо листуватися. Листи кластимемо на огорожі (поруч з листом можуть лежати вишні). Коли цю таємну кореспонденцію буде покладено, ваша королівська величність свисне, і я все заберу.

– А коли в тебе буде готова відповідь, ти свиснеш, – зрадив Мацюсь.

– Королю не свистять, – рішуче відказав Фелек, – я мушу подати сигнал інакше – стану віддалік і куватиму зозулею.

– Гаразд, – згодився Мацюсь. – А коли ти знову прийдеш?

Фелек довго щось обмірковував і нарешті відповів:

– Я не можу приходити сюди без дозволу. Мій батько взводний, і в нього дуже добрий зір. Батько не дозволив мені навіть підходити до огорожі королівського саду і багато разів попереджав: «Дивись, Фелеку, щоб тобі ніколи не спало на думку лізти по вишні в королівський сад. Пам'ятай це твердо, так само, як і те, що я твій рідний батько: коли тебе там спіймають, я здеру з тебе шкуру й живого з рук не випущу».

Мацюсь знітився. Це було б жахливо. З такими труднощами знайшов він друга, і от, з його, Мацюсевої, вини з цього друга можуть здерти шкуру! Ні, справді, це вже надто велика небезпека.

– Ну, а як же ти тепер повернешся додому? – спитав стурбований Мацюсь.

– Хай ваша величність залишить мене, а я вже якось дам собі раду.

Мацюсь визнав ці слова слухними й вийшов з малинника. І саме вчасно, бо іноземний вихователь, занепокоєний відсутністю короля, пильно розшукував його в королівському саду.

Мацюсь і Фелек діяли тепер спільно, хоч їх і роз'єднували ґрати. В присутності лікаря, який щотижня зважував Мацюся і вимірював, щоб знати, як росте й набирається сили маленький король, Мацюсь часто зітхав і скаржився на самотність, а одного разу навіть згадав при військовому міністрові, що дуже хотів би вчитися військовій справі.

– Може, ви, пане міністре, знаєте якогось взводного, що міг би давати мені уроки?

– Звичайно, бажання вашої величності вчитися військовій справі дуже добре, але чому вас має вчити взводний?

– Може, навіть син взводного, – зрадив Мацюсь.

Військовий міністр насупив брови й записав вимогу короля.

Мацюсь зітхнув: знав, що той відповість.

– Про вимогу вашої величності я доповім на найближчому засіданні ради міністрів.

«Нічого з цього не вийде; надішлють до нього, певно, якогось старого генерала». – подумав Мацюсь.

Проте сталося інакше. На найближчому засіданні ради міністрів обговорювали лише одне: королю Мацюсеві оголосили війну одразу три держави.

Війна!

Недарма Мацюсь був правнуком хороброго Павла Переможця – кров у нього заграла. О, коли б мати скло, що запалює ворожий порох на віддалі, і шапку-невидимку!

Мацюсь чекав до вечора, чекав другого дня до полудня. І даремно. Про війну сказав йому Фелек. На кожний попередній лист Фелек кував лише тричі, а цього разу прокував, мабуть, із сто разів. Мацюсь збагнув, що в листі буде надзвичайне повідомлення. Проте він і гадки не мав, що таке надзвичайне. Війни вже давно не було, бо Стефан Розумний умів жити в злагоді з сусідами, і хоч великої дружби між ними не відчувалося, однаке й відвертої війни ні він сам не проголошував, ні інші не наважувались йому оголосити.

Зрозуміло: вороги скористалися з того, що Мацюсь маленький і недосвідчений. Але тим дужче прагнув Мацюсь довести, що вони помилилися, що король Мацюсь, хоч і малий, зуміє оборонити свою країну. Лист Фелека повідомляв:

«Три держави оголосили вашій королівській величності війну. Батько мій завжди нахвалявся, що при першій же звістці про війну нап'ється з радощів. Я жду цього, бо нам необхідно побачитись».

Чекав і Мацюсь. Він думав, що того ж дня його запросять на надзвичайне засідання ради, і тоді він, Мацюсь, законний король, візьме до своїх рук державне кермо. Якесь нарада справді таки відбулася вночі, але Мацюся не покликали.

А наступного дня іноземний вихователь відбув з Мацюсем урок, як і звичайно. Мацюсь знав придворний етикет, розумів, що королю не можна капризувати, вператися й сердитися, а тим паче в таку хвилину він не хотів хоч би чим принизити королівську гідність. Тільки брови його були насуплені й чоло наморщене. І коли під час уроку він глянув у дзеркало, йому спало на думку: «У мене вигляд майже такий, як у короля Генріха Запального».

Чекав Мацюсь години аудієнції. Та коли церемоніймейстер оголосив, що аудієнцію відкладено, Мацюсь, спокійний, проте дуже блідий, рішуче сказав:

– Я вимагаю, щоб негайно покликали в тронний зал військового міністра.

Слово «військового» Мацюсь вимовив з таким притиском, що церемоніймейстер одразу ж зрозумів – Мацюсь уже знає все.

– Військовий міністр на засіданні.

– Тоді й я буду на засіданні, – відповів король Мацюсь і рушив у бік сесійного залу.

– Ваша королівська величність, звольте хоч хвилинку зачекати. Ваша королівська величність, звольте зглянутись на мене. Цього робити не можна. Я відповідаю за все. – І старий голосно заплакав.

Мацюсеві стало шкода старого, який справді знав досконало, що король може робити, а чого йому робити не личить. Не раз довгими вечорами сиділи вони з старим перед каміном, і Мацюсь залюбки слухав цікаві оповіді церемоніймейстера про короля-батька й королеву-матір, про придворний етикет, іноземні бали, парадні вистави в театрах та військові маневри, в яких брав участь король.

Мацюсєве сумління було не зовсім чисте. Оте листування з сином взводного він вважав великою своєю провиною, а таємне викрадення вишень та малини для Фелека гнітило Мацюся найдужче. Звісно, сад належав йому, звісно, ягоди він рвав не для себе, а для подарунка, однак робив це потай, і хтозна, чи не заплямував він цим лицарську честь своїх великих предків.

Зрештою, в Мацюся було добре серце: сльози старого зворушили його. І можливо, Мацюсь знов зробив би помилку, зрадивши своє хвилювання, проте він своєчасно схаменувся і, ще дужче наморщивши лоба, холодно мовив:

– Я жду десять хвилин.

Церемоніймейстер вибіг. Завирувало в королівському палаці!

– Звідки Мацюсь дізнався? – горлав роздратований міністр внутрішніх справ.

– Що цей шмаркач надумав робити?! – збуджено крикнув прем'єр-міністр.

Але міністр юстиції закликав його до порядку:

– Пане прем'єр-міністре, закон забороняє на офіційних засіданнях так брутально обзивати короля. Приватно ви можете говорити, що забажаєте, а наша нарада є офіційною. Панові прем'єр-міністру вільно лише так думати, але не говорити.

– Нарада відкладається, – спробував захиститися переляканий старший міністр.

– Слід було оголосити завчасно, що ви зробите перерву засідання. Однак ви про це не подбали.

– Я забув, прошу пробачення.

Військовий міністр глянув на годинник:

– Панове, король дав нам десять хвилин. Чотири хвилини минуло. Отже, не будемо сваритися. Я людина військова і мушу виконувати королівський наказ.

Бідолашний прем'єр-міністр мав-таки підстави боятися; на столі лежав аркуш паперу, на якому виразно було написано синім олівцем: «Гаразд, хай буде війна». Легко було вдавати сміливого тоді, та важко тепер відповідати за нерозважливо написані слова. Зрештою, що сказати, коли король запитає, чому прем'єр-міністр тоді так написав? Адже ж все почалося з того, що після смерті старого короля міністри не хотіли визнавати Мацюся.

Знали про це всі міністри й навіть трохи зловтішалися, бо недолюбливали старшого міністра за те, що той надміру командував і був страшенно пихатий. Ніхто з них не хотів нічого радити – кожен лише думав, як йому діяти, щоб на когось іншого упав гнів короля за втаєння такої важливої події.

– Залишилась хвилина, – сказав військовий міністр, застебнув гудзики, поправив ордени, підкрутив вуса, взяв зі столу револьвер – і за хвилину вже стояв, виструнчившись, перед королем.

– Отже, війна? – тихо спитав Мацюсь.

– Так точно, ваша величність.

У Мацюся наче камінь упав з серця, бо, мушу вам сказати, і він ці десять хвилин дуже хвилювався. «А може, Фелек просто так написав? А може, це неправда? А може, він пожартував?»

Коротке «так точно» розвіяло всі сумніви. Війна, і велика війна. Хотіли обійтися без нього. Та Мацюсь тільки одному йому відомим чином розкрив таємницю.

Через годину хлопчак на вулицях кричали на весь голос:

– Термінове повідомлення! Криза Кабінету міністрів!

Це означало, що міністри посварилися.

Розділ п'ятий

Криза Кабінету міністрів була така: прем'єр-міністр удавав ображеного й відмовлявся бути старшим. Міністр шляхів сполучення сказав, що не може перевозити війська, бо не має необхідної кількості паровозів. Міністр освіти зазначив, що вчителі, мабуть, підуть на війну, а тому школярі ще більше битимуть шибки й псуватимуть парті, отже й він зрікається свого поста.

На четверту годину було призначено надзвичайну нараду.

Король Мацюсь, скориставшись з метушні, прокрався в королівський сад і голосно свиснув раз і вдруге, та Фелек не з'явився.

«З ким би порадитись у таку важку хвилину? – Мацюсь відчував, що на ньому лежить велика відповідальність, але виходу не бачив. – Що робити?»

[Раптом пригадалось Мацюсєві, що будь-яку серйозну справу слід починати молитвою. Так навчила колись його мила матуся. Король Мацюсь рішуче пройшов у глиб парку, де його ніхто не бачив, і звернувся до Бога з палкою молитвою.

– Я маленький хлопчик, – промовляв Мацюсь, – без Твоєї, Боже, помочі, не дам собі ради. З Твоєї волі отримав я королівську корону, то підтримай мене зараз, коли я вскочив у таку халепу.

Наполегливо молив Мацюсь Бога про допомогу, і гарячі сльози збігали по його щоках. Перед Господом Богом навіть королям не соромно плакати.

Отож плакав король Мацюсь і молився, аж доки заснув, спершись на березовий пеньок.]

І приснилося Мацюсєві, що батько його сидить на троні, а перед ним стоять, виструнчившись, усі міністри. Раптом великий годинник тронного залу – востаннє накручений чотириста років тому – задзвонив, наче церковний дзвін. До зали зайшов церемоніймейстер, а за ним двадцятєро лакеїв внесли золоту труну. Тоді король-батько зійшов з трону і ліг у ту труну, а церемоніймейстер зняв корону з голови батька і одягнув її на Мацюсєву голову. Мацюсь хотів сісти на трон, коли бачить – там знову сидить його батько, але вже без корони і якийсь дивний, ніби тїнь. І сказав йому батько:

– Мацюсю, церемоніймейстер віддав тобі мою корону, а я тобі даю свій розум.

І тїнь короля взяла в руки власну голову. В Мацюся аж серце завмерло, що ж тепер буде!

Але хтось шарпнув Мацюся, і він прокинувся.

– Ваша величностє, скоро четверта година.

Підвівся Мацюсь з трави, на якій щойно спав, і відчув себе якось приємніше, ніж тоді, коли вставав з ліжка. Не знав він, що згодом не одну ніч проведе так просто неба на траві, що надовго розпрощається зі своєю королівською постїллю.

І так само, як Мацюсєві й снилося, церемоніймейстер подав йому корону. А рівно о четвертїй в залі засїдань задзвонив у дзвіночок король Мацюсь і сказав:

– Панове, починаємо дебати.

– Прошу слова, – озвався прем'єр-міністр.

І почав довжелезну промову про те, що не може більше працювати, що жаль йому залишати короля самого в таку тяжку хвилину, але він змушений подати у відставку, бо давно хворїє.

Те ж саме сказали чотири інших міністри.

Мацюсь анітрішечки не злякався, лише відказав:

– Все це дуже добре, але зараз війна й немає часу на хвороби та втому. Ви, пане старший міністр, знаєте всі справи, отже, повинні залишитися. Коли я виграю війну, тоді поговоримо.

– Але в газетах писали, що я їду у відставку.

– А тепер напишуть, що ви залишаєтесь, бо таке моє прохання.

Король Мацюсь хотів сказати: «Такий мій наказ», проте, мабуть, розум батька підказав йому в таку важливу хвилину замінити слово «наказ» на «прохання».

– Панове, ми повинні захищати батьківщину, повинні захищати нашу честь.

– То ваша величність воюватиме з трьома державами? – запитав військовий міністр.

– А що ж ти хочеш, пане міністр, щоб я просив у них миру? Адже я правнук Павла Переможця. [Господь нам помагає.]

Сподобалася міністрам така промова, і старший міністр був задоволений, що король його просить. Він ще трохи покомизився для годиться, та зрештою погодився залишитись.

Довго тривала нарада, а коли скінчилася, хлопчак на вулицях загукав:

– Надзвичайний випуск! Кризу ліквідовано!

Це означало, що міністри помирилися.

Мацюсь був трохи здивований, що на засіданні нічого не згадувалося про те, як він, Мацюсь, виступатиме з промовою перед народом, як їхатиме білим конем на чолі хороброго війська. Говорили про залізницю, гроші, сухарі, чоботи для війська, про сіно, овес, воли й свині, ніби не про війну йшлося, а про щось зовсім інше. Мацюсь багато чув про давні битви, але нічого не знав про сучасну війну. І от скоро він мав пізнати її, мав зрозуміти, навіщо ці сухарі й чоботи і що в них спільного з війною.

Неспокій Мацюся зріс, коли на завтра, о певній годині, з'явився його іноземний вихователь, щоб розпочати уроки. Проте не минуло й половини уроку, як Мацюся покликали до тронного залу.

– Оце від'їдять послы держав, що оголосили нам війну.

– А куди вони їдуть?

– Додому.

Мацюсеві здалося дивним, що послы можуть так вільно виїхати, однак краще так, ніж коли б тих послів посадили на палю чи піддали тортурам.

– А навіщо вони прийшли?

– Попрощатися з вашою королівською величністю.

– Я повинен вдати ображеного? – спитав він тихо, щоб не почули лакеї, бо інакше вони втратили б до нього повагу.

– Ні, ваша королівська величність попрощається з ними люб'язно. Зрештою, вони це зроблять самі.

Послы не були зв'язані, ні на ногах, ні на руках у них не було кайданів.

– Ми прийшли попрощатися з вашою королівською величністю. Нам дуже прикро, що починається війна. Ми зробили все, щоб не допустити її. На жаль, нам це не вдалося. Ми змушені повернути вашій королівській величності одержані ордени, бо нам не випадає носити ордени держави, з якою наші уряди ведуть війну.

Церемоніймейстер прийняв од них ордени.

– Дякуємо вашій королівській величності за гостинність у вашій чудовій столиці, звідки ми виносимо найприємніші спогади. Ми не маємо сумніву, що це маленьке непорозуміння незабаром закінчиться і давня щира дружба знову об'єднає наші уряди.

Мацюсь підвівся і спокійним голосом відказав:

– Скажіть вашим урядам, що я радий, що спалахнула війна. Ми постараємося якнайшвидше вас перемогти – а умови миру запропонуємо м'які. Так чинили мої предки.

Один з послів ледь посміхнувся, низько вклонився, церемоніймейстер тричі стукнув об підлогу срібною палицею і виголосив:

– Аудієнцію закінчено.

Промова короля Мацюся, надрукована в усіх газетах, викликала захват. Перед королівським палацом зібрався величезний натовп. Вітальним вигукам не було кінця. Так минуло три

дні. А король Мацюсь даремно ждав, коли, нарешті, його покличуть. Не для того ж існує війна, щоб королі вчили граматику, писали диктанти й розв'язували арифметичні задачки.

Страшенно зажурений ходив Мацюсь по саду, коли почув знайоме кування зозулі. Хвилина – і в його руці дорогоцінний лист від Фелека.

«Іду на фронт. Батько напився, як і обіцяв, але замість лягти спати, почав лаштуватися в дорогу. Він не знайшов баклажки, складаного ножа й патронташа. Подумав, що це мої витівки, й здорово мене відлупцював. Сьогодні або завтра вночі втечу з дому. Був на залізниці. Солдати обіцяли взяти мене з собою. Можє, ваша королівська величність захоче дати мені якесь доручення, то я чекатиму о сьомій годині. Не завадила б мені в дорозі ковбаса, краще копчена, пляшка горілки й трохи тютюну».

Прикро, коли король змушений нишком, мов злодій, скрадатися з палацу. А ще гірше, коли такій подорожі передує екскурсія до їдальні, де одночасно зникає пляшка коньяку, ковбаса й великий шматок лосося.

«Війна, – думав Мацюсь. – Адже на війні можна навіть убивати».

Мацюсь був дуже сумний, а Фелек саяв.

– Коньяк ще краще за горілку. Нічого, що нема тютюну, – Фелек насушив собі листя, а далі одержуватиме звичайну солдатську порцію. – Не пропадемо. Шкода тільки, що головнокомандуючий – тютій.

– Як це тютій?.. Хто такий?

Мацюсєві кров ударила в голову. Знову його обдурили міністри. Виявляється, війська вже тиждень як у дорозі, вже відбулися дві не дуже вдалі битви, а військо очолив старий генерал, про якого навіть батько Фелека, щоправда, трохи п'яний, сказав: йолоп. Мацюсь, можливо, поїде лише один раз на фронт, та й то в таке місце, де йому ніщо не загрожуватиме. Мацюсь буде вчитися, а народ його захищатиме. Коли привезуть поранених у столицю, Мацюсь відвідає їх у шпиталі, а коли вб'ють генерала, Мацюсь буде на похороні.

– Як же це? Виходить, не я захищатиму народ, а народ захищатиме мене?

А як же королівська честь? А що про нього подумає Іренка? Отже він, король Мацюсь, тільки на те й король, щоб учити граматику й дарувати дівчаткам ляльки, великі, аж до стелі. Ну, якщо так думають міністри, то вони погано знають Мацюся.

Фелек доїдав п'яту пригорщу малини, коли Мацюсь шарпнув його за плече й сказав:

– Фелеку!

– Слухаю, ваша величностє.

– Хочеш бути моїм другом?

– Слухаю, ваша величностє.

– Фелеку, те, що я тобі зараз скажу, таємниця. Пам'ятай про це і не зрадь мене.

– Слухаю, ваша величностє.

– Сьогодні вночі я втечу з тобою на фронт.

– Слухаю, ваша величностє.

– Поцілуйся зі мною.

– Слухаю, ваша величностє.

– І кажи мені «ти».

– Слухаю, ваша величностє.

– Я вже не король. Я, стривай, – як би це мені назватись? Я Томек Палюх. Ти для мене – Фелек, я для тебе – Томек.

– Слухаю, – сказав Фелек, квапливо ковтаючи шматок лосося.

Вирішено: сьогодні о другій годині ночі Мацюсь буде біля огорожі.

– Слухай, Томеку, коли нас буде двоє, то провізії треба мати більше.

– Гаразд, – відповів Мацюсь неохоче, бо йому здавалося, що в таку важливу хвилину не випадає думати про шлунок.

Іноземний вихователь скривився, коли побачив на щоці Мацюся сліди малини – знак від Фелекового поцілунку. Та оскільки вже й до палацу докотилася воєнна метушня, нічого не сказав.

Адже нечувана річ: хтось украв учора з королівського буфета розпочату пляшку коньяку, найкращу ковбасу й половину лосося. Ці делікатеси іноземний вихователь виканючив для себе тоді, коли приймав посаду вихователя престолонаступника, ще за життя старого короля. І от сьогодні вперше він лишився без ласощів. Хоч кухар дуже хотів повернути йому втрачене, проте треба було написати нове замовлення, на яким управління палацу мало поставити штамп, а придворний економ повинен його підписати – і лише тоді, за наказом начальника складу, можна одержати нову пляшку. Коли ж хто-небудь закомизиться і схоче притримати дозвіл до закінчення цієї тяганини – прощай, любий коньяче, на місяць, а може, й на довше.

Розгніваний вихователь налив королю чарку рибачого жиру й на п'ять секунд раніше, ніж передбачав регламент, дав Мацюсеві знак вклатися спати.

Розділ шостий

– Томеку, ти тут?

– Тут. Це ти, Фелеку?

– Я. Хай йому чорт, темно, ще десь наскочимо на варту.

Мацюсеві насилу вдалося вилізти на дерево, з дерева на огорожу, а з огорожі сплигнути на землю.

– Король, а незграбний, як та баба, – пробурмотів Фелек, коли Мацюсь з невеличкої висоти гепнувся на землю й здалеку пролунав крик вартового: «Хто там?»

– Не озивайся, – шепнув Фелек.

Падаючи на землю, Мацюсь подряпав собі шкіру на руці: дістав першу рану на цій війні.

Друзі, крадучись, майнули через дорогу до рову, а там, повзучи на животі, під самісіньким носом у варті, дісталися тополиної алеї, яка вела до казарм; обминули з правого боку казарми, орієнтуючись на світло великої електричної лампи казарменої в'язниці, далі перебігли місток і вже прямою дорогою рушили до центрального військового вокзалу.

Те, що побачив там Мацюсь, нагадало йому оповіді про давні часи. Так, це був табір. Усюди, куди оком не кинь, палали багаття, а біля них солдати варили чай, розмовляли або спали.

Мацюся не дивувало, з яким знанням справи Фелек вів його найкоротшою дорогою до свого загону. Мацюсь гадав, що всі хлопчики-некоролі – такі ж, як Фелек. Однак Фелек був винятком навіть серед дуже відважних. У колотнечі, коли щогодини новий ешелон привозив солдатів, коли загони весь час міняли місце, то наближаючись до колії, то вибираючи зручнішу місцину для постою, заблудитися було зовсім не важко. І навіть Фелек кілька разів нерішуче спинявся. Він був тут удень, але відтоді багато що змінилося. Кілька годин тому стояли тут гармати, зараз їх уже забрали. А тим часом прибув польовий шпиталь. Сапери перейшли аж до насипу, а їхнє місце зайняли телеграфісти. Частина табору освітлювали великі рефлектори, а частина танула в нічній темряві. Як на. лихо, почався дощ, і, оскільки траву було зовсім витолочено, ноги грузли в липкому багні.

Мацюсь не наважувався ані на хвилику затриматись, щоб звести подих, бо боявся загубити Фелека. А той не йшов, а біг, розштовхуючи солдатів, що в свою чергу штовхали його.

– Мені здається, наче це десь тут, – озвався раптом Фелек, озираючись навколо примруженими очима. Нараз погляд його спинився на Мацюсеві.

– Ти не взяв пальта? – спитав він.

– Ні, моє пальто висить у королівському гардеробі.

– І рюкзака не взяв? Ну, знаєш, так вирядитись на війну може тільки розтелепа, – вихопилось у Фелека.

– Або герой, – відказав ображений Мацюсь.

Фелек прикусив язика: адже Мацюсь, що не кажи, – король. Однак його сердило, що саме зараз дощить, що кудись запропали знайомі солдати, які обіцяли сховати хлопця в своєму вагоні, що, зрештою, взяв він із собою Мацюся, не попередивши його, які речі треба брати в дорогу. Хай батько відлупцював Фелека, зате в нього є баклажка, складаний ніж і ремінь, без якого жодна тямуща людина не піде на війну. А Мацюсь – о жаж! – в лакованих черевичках і в зеленій краватці. До того ж ця краватка, будь-як пов'язана в хапанині й тепер забруднена, надавала Мацюсевому обличчю такого жалюгідного вигляду, що Фелек засміявся б, коли б не тривожні думки, які, можливо, запізно обсіли йому голову.

– Фелеку, Фелеку! – раптово долинуло здалеку.

До них прямував височезний парубійко, теж доброволець, але вже в шинелі – справжній солдат.

– Я чекав тебе тут. Наші вже на вокзалі, через годину посадка. Скоріше!

«Ще скоріше!» – подумав король Мацюсь.

– А це що за ляля з тобою? – спитав здоровань, показуючи на Мацюся.

– Та, бачиш, я потім тобі скажу. Це довга історія, треба було його взяти.

– Щось я сумніваюсь. Якби не я, тебе самого б не взяли. А ти ще й з цуцням.

– Не розпускай губи, – сердито відказав Фелек. – Завдяки йому в мене є ціла пляшка коньяку, – додав він пошепки, щоб не почув Мацюсь.

– Дай покуштувати.

– Це я ще подумаю.

Довго йшли мовчки троє добровольців. Найстарший був сердитий, що Фелек його не послухав, Фелек – заклопотаний, що вскочив у таку халепу, а Мацюсь – ображений, такий смертельно ображений, що, коли б не змушений був мовчати, відповів би цьому негіднику так, як відповідають на образу королі.

– Слухай, Фелеку, – раптом зупинився провозатий, – якщо ти не віддаси мені коньяк, то йди сам. Я тобі влаштував місце, і ти обіцяв слухатись. Що ж буде далі, коли ти вже зараз починаєш комизитись.

Виникла сварка, і, можливо, дійшло б до бійки, та раптом вибухнув ящик з ракетами, мабуть, хтось його підпалив. Понесли з переляку двоє артилерійських коней. Зчинилося сум'яття, чийсь зойк різонув повітря, ще мить метушні – і їхній провозатий з розбитою ногою лежить у калюжі крові.

Фелек і Мацюсь розгубилися. Що робити? Вони були, звісно, готові на смерть, на рани й кров, але – в бою, у полі, і... трохи згодом.

– Чого це тут діти вештаються, що це за порядок? – гримнув хтось, певно, лікар, відштовхуючи їх убік. – Так я й знав: доброволець. Сидіти б тобі дома, соску ссати, шмаркач, – бубонів він, розрізаючи холошу пораненого ножицями, виїнятими з рюкзака.

– Томеку, тікаймо! – крикнув нараз Фелек, помітивши здалеку двох польових поліцаїв, що крокували біля ношей, на які санітари мали покласти нещасного добровольця.

– Ми кинемо його? – спитав несміло Мацюсь.

– А що ж? Заберуть у шпиталь. Вже йому не воювати.

Хлопці сховалися в тіні намету. За хвилину те місце, де лежав їхній приятель, знелюдніло, лишилися тільки чобіт, шинеля, яку скинули санітари, кладучи пораненого на ноші, та ще кров, змішана з багном.

– Шинеля згодиться, – сказав Фелек. – Віддам, коли одужає, – додав він на своє виправдання. – Ходім на вокзал, і так уже згаяли десять хвилин.

У загоні саме робили переклик, коли Фелек і Мацюсь насилу протовпились на перон.

– Не розходитись! – наказав молодий поручик. – Зараз я повернусь.

Фелек розказав солдатам про нещастя з добровольцем і не без тривоги представив їм Мацюся.

– А що поручик скаже? – стурбувався Мацюсь.

– Поручик викине тебе з вагона на першій же станції. Про цього хлопця сказали, і то він кривився.

– Гей, вояко, скільки тобі років?

– Десять.

– Нічого не вийде. Хоче – хай лізе у вагон, але однак поручик його викине. Ще й нам перепаде на горіхи.

– Якщо мене поручик викине з вагона, я пішки піду, – крикнув обурений Мацюсь.

Його давили сльози. Він, король, якому слід виїжджати з своєї столиці на білому коні на чолі війська, під вигуки жителів, що засипають його квітами з вікон, – тепер тікає крадькома,

наче злодій, бо хоче виконати свій священний обов'язок і захистити державу та підвладних, – а його ще й ображають...

Коньяк і лосось швидко прояснили обличчя солдатів.

– Королівський коньяк, королівський лосось, – хвалили вони.

Не без радості дивився Мацюсь, як солдати допивали коньяк його вихователя.

– Ну, братику, пережили й ти чарчину; подивимось, чи вмієш воювати.

Нарешті Мацюсь п'є те, що завжди пили королі.

– Геть риб'ячий жир! – вигукнув він.

– Хе-хе, та ти революціонер, – озвався молодий капрал. – Не задоволений режимом? Чи не режимом короля Мацюся? Будь обережний, синку. За одне таке «геть» можна дістати кулю в лоб.

– Режим короля Мацюся не суворий, – живо заперечив Мацюсь.

– Малий ще, невідомо, що з нього виросте.

Мацюсь хотів ще щось сказати, але Фелек спритно перевів розмову на іншу тему.

– Так от я й кажу. Йдемо ми втрюх, а тут як бабахне, я думав – бомба з літака. А це тільки ящик з ракетами. Потім аж зірки посипалися з неба!

– А на біса їм ракети на війні?

– Щоб освітлювати дорогу, коли нема рефлекторів.

– А там поруч стояла важка артилерія. Коні перелякалися і – на нас. Ми обоє вбік, а той не встиг.

– І що, дуже його поранило?

– Крові було багато. Його тут же забрали.

– От вона, війна, – зітхнув хтось. – Є там у вас іще коньяк? Що ж це паровоза не видно?

Саме тієї миті подали ешелон. Колотнеча, біганина, метушня.

– Нікому не сідати! – крикнув, підбігаючи, поручик.

Але голос його потонув у загальному галасі.

Мацюся й Фелека солдати кинули у вагон, мов два пакунки. Десь поблизу іржали коні, не бажаючи заходити у вагон, хтось мав причепити чи відчепити якісь вагони, ешелон подався вперед – щось стукнуло – знову покотився назад. Хтось увійшов у вагон з ліхтариком, почав називати прізвиська. Потому солдати побігли з казанками по суп.

Мацюсь нібито бачив і чув усе, але очі йому склеплювалися. Коли поїзд справді-таки рушив – Мацюсь не знав. Він прокинувся під розмірений стукіт коліс об рейки й зрозумів, що поїзд уже мчить.

«Їду», – подумав король Мацюсь і знову заснув.

Розділ сьомий

Ешелон складався з тридцяти товарних вагонів для солдатів, кількох відкритих платформ з візками й кулеметами та одного пасажирського вагона, в якому їхали офіцери.

Прокинувся Мацюсь геть змучений і хворий. Боліли здерта рука, спина й очі. Долоні були брудні й липкі, все тіло страшенно свербіло.

– Вставайте, раки, бо суп захолюне.

Не звиклий до солдатської їжі, Мацюсь ледве проковтнув кілька ложок.

– Їж, брате, бо нічого іншого не дадуть, – умовляв його Фелек, але даремно.

– В мене болить голова.

– Слухай, Томеку, тільки не здумай хворіти, – прошепотів стурбований товариш. – На війні дозволяється бути пораненим, але не хворим.

І Фелек раптом почав чухатися.

– Правду казав старий, – зауважив він. – Уже паразити насіли. А тебе не кусають?

– Хто? – запитав Мацюсь.

– Хто? Блохи. А може, й щось гірше. Старий мені казав, наче на війні менш дошкуляють кулі, ніж оця звірина.

Мацюсь згадав історію нещасного королівського лакея й подумав: «Цікаво, який вигляд у паразита, що так розгнівив тоді короля?» Але довго роздумувати не було часу, бо капрал зненацька гукнув:

– Ховайтеся, поручик іде!

Фелека й Мацюся штовхнули в куток вагона й накрили шинелями.

Згодом перевірили їхній одяг, і з'ясувалося, що й тому й тому чогось бракує. Але у вагоні був один солдат-кравець, закоханий у своє ремесло, який знічев'я заходився перешивати для добровольців солдатську форму. Гірше було з чобітьми.

– Слушайте, хлопці, ви справді думаєте воювати?

– Для того ж і їдемо.

– Воно то так, але походи дуже важкі. Чоботи для солдата – це перша річ після карабіна. Доки ноги здорові, ти воїн, а як натер їх – каліка. Пропав. Ні за цапову душу.

Так собі перемовляючись, солдати їхали далі. Зупинки були тривалі. То їх затримували на станціях по годині або й більше, то заганяли на запасну колію, щоб пропустити важливіші ешелони, то знову повертали на попередні станції, то затримували за кілька верст від вокзалу, бо шлях був забитий.

Солдати співали, в сусідньому вагоні хтось грав на гармошці. На привалах навіть танцювали. Проте для Мацюся й Фелека час тягнувся особливо довго – адже їх не випускали з вагона.

– Не виходьте, поручик побачить.

Мацюсь відчував таку втому, наче пережив не один, а п'ять великих боїв. Хотів заснути і не міг: свербіло тіло; хотів вийти – не можна; а в вагоні було страх як душно.

– А знаєте, чого ми так довго стоїмо? – прийшов з новою один солдат, веселий, жвавий, який весь час десь крутився й щоразу з'являвся із свіжими звістками.

– Ну, чого? Мабуть, ворог висадив міст у повітря або колію ушкоджено?

– Ні, наші добре стережуть мости.

– Тоді вугілля бракує, бо на залізниці не передбачали запасів для стількох поїздів.

– Може, який шпигун зіпсував паровоз?

– Ні, не тому. Весь транспорт затримано через те, що буде проїжджати королівський поїзд.

– А хто ж, хай йому чорт, буде в ньому їхати? Чи не король Мацюсь?

– Його ще там бракувало!

– Бракувало чи не бракувало, а він король – і край.

– Королі тепер на війну не їздять.

– Інші, можливо, не їздять, а Мацюсь міг би поїхати, – втрутився раптом Мацюсь, хоч Фелек і смикав його за хламиду.

– Всі королі однакові. Раніше, може, було інакше.

– Хіба ми знаємо, як було раніше? Може, королі так само лежали під периною, як і тепер.

А люди не пам'ятають, то й брешуть.

– Нащо їм брехати?

– Ну, скажіть, скількох королів убито на війні, а скількох солдатів?

– Отакої... король один, а солдатів багато.

– А тобі що, мало одного? І з одним лиха наберешся.

Мацюсь не йняв віри власним вухам. Він стільки наслухався про любов народу, а надто війська, до короля. Ще вчора він гадав, що змушений ховатися, аби з величезної любові йому не завдали прикростей, а тепер бачить, що якби відкрився їм, то це не викликало б ніякого захвату. Дивно: військо їде воювати за короля, якого не любить.

Мацюсь боявся, щоб не сказали чогось лихого про батька. Але ні, батька навіть похвалили.

– Покійник не любив воєн. Сам не хотів битись і народ до війни не силував.

Така повага до батька трохи вгамувала роз'ятрене Мацюсєве серце.

– Бо й справді, що королю робити на війні? Поспить на траві – тут же й нежить схопить. Блохи йому спати не дадуть. Від духу солдатського сукна голова розболиться. І шкіра в них ніжна, і ніс ніжний.

Мацюсь був справедливий і не міг не погодитись, що солдати кажуть правду. Вчора він спав на траві – і вже має нежить. І йому голова болить. І шкіра страшенно свербить.

– Ну, хлопці, годі. Все одно нічого путнього не придумаємо. Краще заспіваємо веселої.

– Їдемо! – крикнув хтось.

І справді, поїзд досить швидко рушив. Бо щоразу так дивно виходило – як тільки хтось казав, що ешелон стоятиме довго, поїзд раптово рушав, і солдати скакали на ходу, й не один, спізнившись, лишався в дорозі.

– Вчать нас не ловити гав, – здогадався котрийсь.

Прибули на велику станцію. Тут з'ясувалося, що проїжджатиме якась важлива персона. На пероні – прапори, почесна варта, якісь дами в білому й двоє дітей з гарними букетами.

– Королівським поїздом їде на фронт сам військовий міністр.

Знову загнали ешелон на сусідню колію, де він і простояв цілу ніч, яку Мацюсь проспав мов убитий. Голодному, стомленому й зажуреному Мацюсєві навіть нічого не приснилося.

Вдосвіта почали чистити й мити вагони, поручик бігав і сам за всім стежив.

– Треба вас сховати, хлоп'ята, а то буде вам амба, – сказав капрал.

І Фелека з Мацюсем прихистили в убогій хатині стрілочника. Цікава до всього господиня зайнялася вояками. Думала, що в малюків скоріше вивідає що-небудь.

– Ой діти, діти, – зітхала вона, – навіщо це вам? Чи не краще ходити до школи? Звідкіля ви й куди їдете?

– Ласкава господине, – похмуро відповів Фелек, – батько наш – взводний. Він нам так на прощання сказав: «У доброго солдата ноги для походу, руки для карабіна, очі для пильності, вуха для слухання, а язик для того, щоб його держати за зубами, доки зуби не розціпить ложка з солдатським борщем. Солдат одним карабіном захищає одну голову, а одним дурним язиком може згубити не тільки власну голову, а й цілий загін». Звідкіля й куди їдемо – це військова таємниця. Нічого ми не знаємо й нічого не скажемо.

Стрілочникова дружина аж рота роззявила:

– Хто б міг подумати! Мале, а говорить як старе. Твоя правда: багато шпигунів крутиться біля військових. Одягне абиякий солдатський мундир і починає випитувати все, а потім – гайда до ворога.

І з великої поваги до хлопців вона не лише напоїла їх чаєм, а ще й ковбаси дала. Мацюсеві сніданок здався дуже смачним, тим більше, що нарешті він і вмився як слід.

– Королівський поїзд, королівський поїзд! – пролунало знадвору.

Фелек і Мацюсь вилізли на драбину, що стояла біля хлівця стрільника, й дивилися.

– Їде.

Гарний пасажирський поїзд з великими вікнами підїжджає до станції. Оркестр грає державний гімн. У вікні вагона стоїть добре відомий Мацюсеві військовий міністр. Очі міністра стрілися на мить з Мацюсєвими очима. Мацюсь здригнувся й швидко нахилився: що б сталося, якби міністр його пізнав? Але міністр не міг пізнати Мацюся: по-перше, тому, що він був заклопотаний дуже важливими справами, а по-друге, тому, що після втечі Мацюся, яку старший міністр приховав від усіх, – про що мова буде далі, – з ним прощався в столиці підроблений Мацюсь. Міністр іноземних справ радив приготуватись до війни з одним, а воювати доводиться аж з трьома королями. Отож у військового міністра було про що думати: «Легко сказати «йди і воюй», коли на тебе суне аж троє». Що з того, що він переможе одного чи двох, коли третій його здолає. Солдатів, можливо, й вистачило б, та бракує карабінів, гармат, одягу. І міністрові спав на думку такий план: кинутись раптово, розбити першого ворога, забрати в нього все, що він приготував для війни, а тоді вже взятися до другого.

Мацюсеві було трохи неприємно дивитися, як військо салютувало міністрові, як йому підносили квіти і безперервно грав оркестр. «Це все належить мені», – подумав він. Та, маючи у серці справедливість, Мацюсь тут-таки пояснив сам собі: «Так, легко ходити й салютувати, слухати музику й брати букети. Але скажи мені, мій Мацюсю, чи зміг би ти куди послати військо, якщо не знаєш географії?»

Справді, що знає Мацюсь? Знає кілька річок, гір, островів, знає, що земля кругла і обертається навколо осі. А такий міністр повинен знати всі фортеці, всі дороги, повинен знати кожну стежку в лісі. Мацюсів прапрадід виграв великий бій тому, що, коли ворог вів на нього війська, прапрадід сховався в лісі, переждав, доки той зайде в гущавину, а сам зарослими стежками напав з тилу й розбив вороже військо дощенту. Ворог сподівався, що зустріне військо прапрадіда попереду, а зненацька зазнав удару з тилу, ще й змушений був відкотитись у болото.

А хіба Мацюсь знає свої ліси й болота? Тепер він, звичайно, вивчить їх, побачить усю свою державу. А якби сидів у столиці, то знав би тільки свій королівський сад.

Солдати слушно сміялися з Мацюся. Мацюсь ще дуже малий і малоосвічений король. І, можливо, погано, що війна так рано вибухнула. Якби вона розпочалася років через два або хоча б через рік!

Розділ восьмий

Тепер я маю розказати, що відбувалося в палаці, коли було помічено зникнення короля.

Входить вранці в спальню старший лакей і не вірить власним очам: вікно одчинене, постіль розкидана, а Мацюся – й сліду немає. Розумний був королівський лакей: він замкнув спальню на ключ, побіг до церемоніймейстера, який ще спав, розбудив його і сказав на вухо:

– Ясновельможний пане церемоніймейстере, король зник.

Церемоніймейстер цілком таємно сповістив про це телефоном старшого міністра. Не минуло й десяти хвилин, як із шаленою швидкістю до палацу підїхало три автомобілі: старшого міністра, міністра внутрішніх справ і префекта поліції.

– Викрадено короля.

Адже це цілком зрозуміло. Ворогові важливо було викрасти короля. Військо дізнається, що короля немає, не захоче воювати, і ворог без бою здобуде столицю.

– Хто знає, що нема короля?

– Ніхто не знає.

– Це добре.

– Нам тільки треба з'ясувати, чи Мацюся викрали живого, чи вбили. Пане префекте поліції, прошу встановити це. Через годину жду відповіді.

У королівському парку був ставок. Можливо, Мацюся втопили? Із Міністерства морського флоту привезли водолазний костюм – тобто такий залізний ковпак з віконцями й трубою, через яку подається повітря. Префект поліції надів на голову цей ковпак і спустився на дно ставка – ходить там і шукає. А зверху матроси подають йому через трубку повітря. Проте Мацюся він так і не знайшов.

Викликали в палац лікаря й міністра торгівлі. Хоч усе робилося якнайтаємніше, однак треба було вживати якихось заходів, бо слуги збагнули, що сталося щось важливе, коли міністри з самісінького ранку бігають мов навіжені.

Тоді й оголосили, що Мацюсь нездужає й лікар приписав йому на сніданок раків. І тому префект поліції лазив у ставок. Іноземному вихователеві сказали, що уроку не буде, бо Мацюсь лежить у ліжку. Присутність лікаря запевнила всіх, що все це правда.

– Ну, гаразд, сьогодні ми можемо бути спокійні, – сказав міністр внутрішніх справ, – але що робитимемо завтра?

– Я – старший міністр, і голова у мене на плечах не для параду. Зараз ви в цьому переконаєтесь.

Приїхав міністр торгівлі.

– Чи ви пам'ятаєте ту ляльку, яку Мацюсь наказав купити для маленької Іренки?

– Чудово пам'ятаю. Хіба мало довелося мені вислухати нарікань від міністра фінансів, що я витрачаю гроші на дурниці?

– То їдьте зараз же до того фабриканта й накажіть, щоб завтра була виготовлена відповідно до Мацюсевої фотографії така лялька, щоб ніхто, абсолютно ніхто не міг здогадатись, що це не живий Мацюсь.

Префект поліції виліз із ставка і для маскування витяг десяток раків, яких з великим галасом негайно ж надіслали на королівську кухню. А лікар написав під диктант рецепт:

Rp.

суп із раків

ex. 10 раків dosis una

S. Щодві години столову ложку.

Коли постачальник двору його величності почув, що сам міністр торгівлі чекає його в кабінеті, то з радощів аж руки став потирати: «Знову Мацюсеві щось стукнуло в голову». Замовлення йому було тим більше потрібне, що від початку війни майже всі батьки й дядьки поїхали на фронт, і тепер усім було не до ляльок.

– Пане фабрикант, термінове замовлення. Лялька повинна бути готова до ранку.

– Це важко. Майже всі мої робітники на війні, залишилися тільки робітниці й хворі. До того ж, мене закидали роботою – майже кожний батько, йдучи на фронт, купує своїм дітям ляльки, щоб дітлахи не плакали, не сумували й слухалися старших.

Фабрикант безсоромно брехав. Ніхто з його робітників не був на війні, бо він платив їм так мало, що всі вони від голоду були хворі й непридатні до військової служби. Ніяких замовлень він не мав. А сказав так тому, що хотів здерти за ляльку якомога дорожче. В нього навіть очі палали, коли він узнав, що ця лялька має бути Мацюсем.

– Панові фабриканту, мабуть, зрозуміло, що король мусить часто з'являтися на люди. А тепер йому доведеться їздити в колясці по місту, щоб не думали, нібито він боїться війни й ховається. А навіщо дитину возити весь час по місту? Може піти дощ, він застудиться або ще там щось. А ви розумієте, що тепер як ніколи слід турбуватися про здоров'я короля.

Фабрикант був би дурень, якби не здогадався, що це йому лише так говорять, а насправді в цьому криється якась таємниця...

– Отже, неодмінно на ранок?

– На ранок, на дев'яту годину.

Фабрикант узяв перо, начебто щось підраховував: Мацюся, мовляв, треба зробити з найкращої порцеляни – він не знає, чи вистачить. Так, це коштуватиме дуже дорого. І робітникам треба заплатити за секретність. А тут іще машина зіпсувалася. Скільки може коштувати ремонт? Ну, та й інші замовлення доведеться відкласти. Рахував, рахував – довго.

– Пане міністре торгівлі, якби не війна, – я розумію, що зараз дуже великі витрати на армію й гармати, – якби не війна, вам довелося би заплатити вдвічі більше. Та вже гаразд... але це остання ціна...

І він назвав таку суму, що міністр аж зойкнув.

– Та це ж здирство!

– Пане міністре, ви ображаєте національну промисловість.

Міністр торгівлі подзвонив до старшого міністра, бо сам не наважувався заплатити стільки грошей. Проте, боячись, щоб хтось не підслухав їхню розмову, замість «лялька», сказав «гармата».

– Пане старший міністре, дуже дорого правлять за цю гармату.

Старший міністр здогадався, про що йдеться, і наказав:

– Не торгуйтеся, тільки обумовте, щоб вона, коли смикнеш за мотузочок, віддавала честь.

Телефоністка дуже здивувалася – що то за нові гармати, які мають віддавати честь?

Фабрикант розходився. Йому доведеться, мовляв, ще докласти на цьому замовленні. Це не його справа. Хай звернуться до королівського механіка чи до годинникаря. Він солідний промисловець, а не штукар. Мацюсь заплющуватиме очі, але віддавати честь не буде – і край. Зрештою він згоден і на це, але не поступиться ані копійкою.

Спітнілий і голодний повертався міністр торгівлі додому.

Спітнілий і голодний повернувся префект поліції до палацу.

– Я вже знаю, як викрали Мацюся. Я все ґрунтовно оглянув.

Було це начебто так: коли Мацюсь спав, йому накинули на голову мішок і винесли в королівський сад, туди, де росте малина. В малиннику є витолочене місце, там Мацюсь зомлів. Щоб він опритомнів, йому дали малини й вишень. Там лежить шість кісточок з вишень. Коли Мацюся переносили через огорожу, він захищався, бо на корі дерева знайдено сліди голувої крові. Щоб замести сліди, вороги посадили його на корову. Префект сам бачив сліди коров'я-

чих ніг. Далі дорога веде в ліс, де знайдено мішок. А потім, мабуть, де-небудь сховали живого Мацюся, а де – префект не знає, бо в нього було обмаль часу, і він не міг нікого розпитати, щоб не виказати таємниці. Варто стежити за іноземним вихователем – він дуже підозріла людина. Запитував, чи можна відвідати Мацюся.

– А ось кісточки від вишень і мішок.

Старший міністр поклав мішок і кісточки в ящик, замкнув його на замок, заліпив червоним сургучем, а зверху написав латинською мовою: *corpus delicti*. Так уже заведено, коли хтось чогось не знає і не хоче, щоб знали інші, то пише латиною.

Наступного дня військовий міністр складав прощальний рапорт, а Мацюсь-лялька нічого не казав, лише віддавав йому честь.

На всіх перехрестях було вивішено оголошення, що жителі столиці можуть спокійно працювати, бо король Мацюсь щодня виїжджатиме у відкритій машині на прогулянку.

Розділ дев'ятий

План військового міністра вдався чудово. Три вороги думали, що Мацюсєві війська підуть одразу на всіх. А тим часом він зібрав солдатів у одне місце, з усією силою вдарив на одного і здолав його. Захопив великі трофеї, роздав карабіни, чоботи й солдатські мішки тим, кому їх не вистачало.

Мацюсь приїхав на фронт саме тоді, коли відбувався розподіл воєнних трофеїв.

– А це що за вояки? – здивувався головний інтендант війська, тобто той, хто видає одяг і їжу.

– Ми такі самі вояки, як усі, – сказав Фелек, – тільки трохи менші.

Кожен вибрав собі пару чобіт, револьвер, карабін і речовий мішок. Тепер Фелек навіть пошкодував, що взяв у батька ремінь та складаний ніж і даремно мав тоді прочуханку. Але хто може передбачити, які несподіванки принесе війна?

Недарма солдати подекували, що головнокомандуючий діяв не дуже розумно. Замість того щоб, захопивши трофеї, відійти й окопатися, він рушив уперед. Зайняв якихось п'ять чи шість міст, зовсім йому не потрібних, і тільки тоді наказав рити окопи. Але було вже запізно, бо на допомогу першому ворогові вирушили двоє інших.

Так говорили згодом, а Мацюсєв закін нічого не знав про це, бо на війні все таємниця. Надійшов наказ іти туди-то й туди-то, надійшов наказ робити те-то й те. Бери й роби. Ні про що не запитуй і не ремствуй.

Коли королівські війська вступили в переможене місто, Мацюсєві все тут страшенно сподобалося. Солдати розмістилися на ніч у великих зручних кімнатах, щоправда, на долівці, проте це все ж краще, ніж тісна хата чи голе поле. З нетерпінням чекав Мацюсь першого бою. За цей час він бачив і чув чимало цікавого, однак справжньої війни ще не знав. Який жаль, що їхній ешелон запізнився!

В місті стояли лише одну ніч, а другого дня рушили далі.

– Зупинитися й копати!

Мацюсь зовсім не знав сучасної війни. Він гадав, що військо тільки б'ється, відбирає коней і просувається все далі й далі, підминаючи ворога. А те, що солдати копають рови, вбивають перед цими ровами кілки з колючим дротом і сидять у них цілими тижнями, Мацюсєві навіть і не снилося. Не дуже охоче взявся він до роботи. Битися – то королівське діло, але копати – кожний може зробити це ліпше за нього. Проте майже щогодини надходить наказ за наказом – треба поспішати, бо ворог наближається. Вже навіть чути здалеку гарматні постріли. Аж тут примчав на автомобілі полковник саперів: репетує, стиснувши кулаки, погрожує розстріляти тих, хто погано копає.

– Завтра бій, а вони нічого не роблять!.. А ті двоє чого тут? – крикнув він зі злістю. – Що це за Валигора та Вирвидуб?

Весь гнів полковника міг спрямуватися на двох добровольців, та, на їхнє щастя, над головами почулося гурчання літака. Полковник глянув у бінокль на небо, квапливо обернувся, сів у машину й чимдуж майнув геть. А тут бух-бух-бух, одна за одною впали три бомби. Щоправда, нікого не поранило, але всі поховалися в окопи, де було безпечніше.

Бомби і гарматні набої так влаштовані, що всередині них маса куль і шматків металу. Тому, коли розривається ладунок, усе те смертельне знаряддя розсіюється навсібіч, раничи і забиваючи. А хто сховався на дні рову, тому воно пролітає над головою. Якщо тільки ладунок не впаде у рів. Але таке трапляється рідше, бо гармати стріляють з відстані зо три кілометри, і з такої віддалі складно поцілити акурат у траншею.

Ті три бомби багато чого навчили Мацюся. Він уже не дувся й не бунтував, а мовчки взяв лопату й працював доти, доки його стомлені руки самі не опустилися, і він, мов колода,

впав, підкошений важким сном, на самісіньке дно окопу. Солдати не будили його, хоч самі працювали цілу ніч при світлі ракет. А на світанку покотилася на них перша атака ворога.

З'явилися чотири ворожих вершники. Це були розвідники, які мали виявити, де засіла королівська армія, щоб попередити своє військо. По вершниках почали стріляти, один упав з коня, певно, вбитий, а троє втекли.

– Зараз буде бій! – кричав поручик. – Лежати в окопах, виставити лише карабіни й ждати! – лунав його наказ.

Справді, незабаром з'явилося вороже військо. З обох боків почалася стрілянина. Але Мацюсєв загін ховався в окопах, а ворог сунув через відкрите поле. Кулі атакуючих перелітали за окопи, над самісінькими головами солдатів, і чути було лише їхнє дзижчання та посвистування, тоді як ті, що атакували, гинули на очах від влучних куль Мацюсєвих солдатів.

Тепер Мацюсєв зрозумів, що справедливо сердився вчора полковник саперів, і зрозумів, що на війні кожний наказ має бути виконаний швидко й без зайвої балаканини. Звісно, цивільні можуть слухатися чи не слухатися, баритися чи сперечатися, а військовий знає лише одно: наказ має бути виконано негайно й точно. Вперед – то вперед, в тил – то в тил, копати – то копати.

Бій тривав цілий день. Нарешті ворог зрозумів, що нічого не вдіє, бо тільки втрачає людей, а підійти до супротивника не може – заважають дротяні огорожі. Отож ворог відступив і вирішив окопатися. Та одне діло копати спокійно, коли ніщо не заважає, і зовсім інше – копати під вогнем, коли звідусіль падають кулі.

Вночі щохвилини злітали в небо ракети, освітлюючи все навколо, і хоч стрілянина трохи вщухла – змучені солдати по черзі спали, – бій все одно тривав.

– Ми не здалися, – казали задоволені солдати.

– Ми не здалися, – повідомив поручик по телефону в штаб – до них уже встигли підвести телефон.

Яке ж було здивування й гнів у солдатів, коли назавтра протелефонували з штабу наказ відступати.

– Чому? Ми викопали окопи, затримали ворога, можемо оборонятися.

Якби Мацюсєв був поручиком, він нізащо не послухався б наказу. Це, певно, якась помилка. Хай полковник прибуде сюди, хай подивиться, як добре вони б'ються. У ворога багато вбитих, а в них лише одного поранено в руку. Коли той солдат стріляв з окопу, його вистромену руку дряпнула ворожа куля. Як же полковник може знати здалеку, що тут діється? Була хвилина, коли Мацюсєв хотів крикнути: «Я король Мацюсєв! Нехай полковник наказує, що хоче, а я не дозволяю відступати! Король старший за полковника». І якщо він не зробив цього, то тільки тому, що не був певний, чи йому повірять, чи не кепкуватимуть.

Так Мацюсєв удруге переконався, що в армії дискутувати не можна, а треба негайно виконувати накази.

Прикро було кидати викопані з такими труднощами окопи, залишати частину запасів хліба, цукру та солонини. А ще прикріше повертатися через село, де здивовані жителі запитували:

– Чого ви тікаєте?

Вже в дорозі їх наздогнав кінний вістовий з листом, в якому наказувалося йти швидко, без відпочинку. Легко сказати: без відпочинку. Після двох безсонних ночей, коли одну ніч копали, а другу билися, йти без відпочинку не можна. Та й провізії в них мало, і всі до того ж ще сердиті й засмучені. Вперед ідеш завжди охоче, напружуєш останні сили і мчиш, а повертатися, та ще й з примусу, – тут сили вичерпуються швидко.

Ідуть, ідуть, ідуть, ідуть. Аж раптом обабіч постріли, ліворуч і праворуч.

– Все ясно! – крикнув поручик. – Ми просунулися занадто далеко вперед, а ворог зайшов з тилу. Полковник мав глузд, коли наказував відступати швидко. Нас могли взяти в полон.

– Гарна історія, тепер нам треба прориватися, – сердито сказав один солдат.

Ох, як було важко! Тепер ворог сидів у окопах і стріляв з обох боків, а вони мушили тікати.

Розділ десятий

Тепер Мацюсь зрозумів, чому на засіданні ради міністрів говорили про чоботи, про овес для коней та про сухарі. Якби в солдатів не лишилося в мішках сухарів, то довелося би померти з голоду, бо три дні вони гризли тільки сухарі. Спали по черзі, лише по кілька годин. А ноги в кожного були такі стерті, що кров аж булькала в чоботях. Тихо, мов тіні, пробиралися вони лісами, а поручик раз у раз дивився на карту, чи нема десь поблизу байрака або чагарника, щоб сховатися. Часто з'являлися ворожі розвідники: подивитись, куди вони тікають, і переказати своїм, як ліпше їх переслідувати.

Коли б ви бачили Мацюся! Він висох за ці дні, мов тріска, згорбився і став ще меншим. Багато солдатів покидали карабіни, та Мацюсь не випускав свого з заляклих пальців. Як можна за кілька днів стільки пережити!

«Татусю, татусю, – думав Мацюсь, – о, як важко бути королем, який веде війну. Легко було сказати: «А ми не боїмося, я здобуду над вами перемогу, як мій великий прадід». Легко говорити, та важко робити. Ох, яким я був тоді легковажним малюком. Думав тільки про те, як на білому коні залишатиму столицю, а народ кидатиме квіти під копита мого коня. І зовсім не думав, скільки людей загине».

А люди падали від куль, і, можливо, Мацюсь тільки тому вцілів, що був маленький. Ох, як же вони зраділи, коли нарешті зустріли свої війська. І не тільки війська, а й готові, вириті окопи.

«А тепер будуть з нас глузувати», – подумав Мацюсь.

Проте скоро він пересвідчився, що навіть на війні існує справедливість. Коли солдати виспалися й пообідали в окопах, їм наказали відійти в резерв. Нові бійці зайняли окопи й почали стріляти, а вони пройшли ще п'ять верст у тил – і там розташувалися в невеличкому містечку.

Там, на площі, їх зустрів полковник саперів, але тепер він зовсім не сердився, а лише сказав:

– Ну, що, хлопці, зрозуміли, для чого потрібні окопи?

О, ще й як зрозуміли!

Солдатів, котрі кинули свої карабіни, відділили від тих, що повернулися з карабінами. І до цих останніх генерал звернувся з такою промовою:

– Честь вам за те, що зберегли зброю. Справжні герої пізнаються не в успіхах, а в поразці. Погляньте, й ці два малюки тут! – вигукнув раптом генерал. – Хай живуть хоробрі брати Валигора та Вирвидуб!

Відтоді Фелек став Валигорою, а Мацюсь – Вирвидубом. І вже інакше їх не називали:

– Гей, Валигоро, принеси-но води!

– Гей, Вирвидубе, підкинь-но дрівець у вогонь!

І загін полюбив своїх вихованців.

Тут на відпочинку солдати дізналися, що військовий міністр посварився з головнокомандуючим і лише король Мацюсь їх помирих. Мацюсь нічого не знав про ляльку, яка замінила його в столиці, й страшенно дивувався, що говорили так, ніби він був удома. Мацюсь був ще дуже молодим королем і не знав, що таке дипломатія.

Спочили, підгодувалися солдати – й засіли в окопах. І розпочалася так звана позиційна війна. Тільки час од часу, коли солдатам ставало дуже нудно, йшли в атаку – то вони, то ворожа сторона, – і тоді ті чи ті просувалися на кілька верст або вперед, або назад.

Солдати ходили по окопах, грали, співали, різалися в карти, а Мацюсь старанно вчився. Вчив його поручик, якому знічев'я теж було нудно. Поставить уранці вартових пильнувати, чи

не йде ворог в атаку, подзвонить у штаб, що все гаразд, і цілісінський день потім не має чого робити. Отож поручик і заходився навчати маленького Вирвидуба.

Чудові це були уроки. Сидить Мацюсь в окопі і вчить географію. Співають жайворонки, тільки часом десь пролунає постріл. Тихо й приємно. Та раптом – наче собаки завили! Починається! Це маленькі польові гармати. А тут: бах-бах – як гавкне велика гармата. І завирує! Карабіни квакають, мов жаби. Тут свистить, там сичить, десь гуде, і раз у раз: бац-бац, бах-бах!

Так триває півгодини – годину. Іноді снаряд влучить в окоп і вибухне – підкосить кількох чоловік, кількох покалічить. Але солдати вже звикли до цього. Подивляться й тільки зауважать:

– Шкода, добрий був хлопець!

– Царство йому небесне, – перехреститься котрийсь.

Лікар огляне поранених і вночі відішле до польового шпиталю. Ну що ж, війна.

Не уникнув рани й Мацюсь. Прикро йому було йти до шпиталю. Така маленька рана, навіть кістку не зачепило. Та лікар був невблаганний.

Лежить Мацюсь на ліжку – перший раз за чотири місяці. О, яка насолода! Матрац, подушка, ковдра, біле простирadlo, полотняний рушник, білий столик край ліжка, кварта, тарілка, ложка, трохи схожа на ті, якими він їв у королівському палаці. Рана загоюється швидко, сестри й лікарі дуже люб'язні, і Мацюсь почував би себе чудово, якби не одна страшна небезпека.

– Дивіться, який він схожий на короля Мацюся, – сказала якомсь полковникова дружина.

– Справді, й мені лице його здалося знайомим, але я зразу не здогадався.

І надумали сфотографувати Мацюся для газети.

– Нізащо в світі!

Даремно йому розтлумачували, що, можливо, король Мацюсь надішле йому медаль, коли, переглядаючи світлини, побачить такого маленького солдата.

– Дурненький, вишлеш батькові свою фотографію, ото він зрадіє!

– Ні, ні!

Хай їм грець, тим фотографіям. Мацюсь не на жарт перелякався: а раптом пізнають, здогадаються!..

– Дайте йому спокій, раз не хоче. А може, так воно й краще. А раптом король Мацюсь іще образиться, стане йому неприємно, що в той час, як він роз'їжджає по столиці на автомобілі, його ровесники дістають рани.

«Що це, в біса, за Мацюсь, про якого всі так говорять? – Мацюсь подумав «в біса», бо давно вже забув етикет і навчився солдатської говірки. – Як добре, що я втік на фронт».

Мацюся не хотіли виписувати з шпиталю, навіть упрощували, щоб залишився. Доводили, що й тут для нього знайдеться діло: подавати пораненим чай, допомагати на кухні. Але Мацюсь обурився. Ні, ні за які гроші! Хай отой розмальований Мацюсь роздає подарунки в столичних шпиталях і ходить на похорони офіцерів, а він – справжній король Мацюсь – знову піде в окопи.

І повернувся у свій загін.

Розділ одинадцятий

– Де Фелек?

– Немає Фелека.

Фелекові надокучила служба в окопах. Він був жвавий хлопчина й ані хвилини не міг всидіти на місці. А тут сиди цілими тижнями в окопах і голови не вистромлюй, бо зараз же вистрелять. Ще й поручик гнівається.

– Сховаєш ти свою дурну голову чи ні? – кричить поручик. – Підстрелять йолопа, а тоді вези його в шпиталь, роби перев'язки. І без тебе повно клопоту.

Раз-другий нагримав поручик, а третього разу посадив Фелека на три дні до холодної на хліб і воду.

А сталося це так.

У ворожих окопах змінився загін. Старий пішов на відпочинок, а новий вночі зайняв його місце. Віддаль між ворожими окопами й окопами Фелекового загону була така мала, що солдати обох сторін могли навіть перемовлятися. І от вони почали ображати один одного.

– Ваш король шмаркатий! – кричать з ворожого окопу.

– А ваш – недолугий дід!

– Самі ви діди! Чоботи у вас діряві.

– А ви – голодні пельки, бурду п'єте замість кави.

– А ти ходи, покуштуй.

– Як візьмемо вашого полоненого, то він такий голодний, наче вовк.

– А ваші обідрані та й голодні.

– А ви від нас тікали, мов зайці.

– Зате згодом ми вам всипали.

– Ви й стріляти не вмієте. Ваші кулі летять просто на горобців.

– А ви хіба вмієте?

– Звісно, що вміємо.

Розгнівався Фелек вискочив з окопу, повернувся до ворогів спиною, нагнувся, підібрав шинелю й крикнув:

– Ану, стріляйте!

Гахнули чотири постріли, та кулі не влучили.

– Ех ви, стрільці!

Солдати реготалися, але поручик страшенно розлютився й посадив Фелека до холодної. Це була яма, викопана глибоко під землею і обкладена дошками. Треба вам сказати, що солдати понаносили із зруйнованих будівель дощок і змайстрували в окопах стіни, підлогу та навіть навіси, щоб їх не мочив дощ і не заливала багнюка.

Лише два дні просидів Фелек у дерев'яній клітці під землею, а далі поручик пробачив йому. Проте й цього було Фелекові досить.

– Не хочу я служити в піхоті.

– А куди ж ти підеш?

– На літак.

У Мацюсєвому королівстві на той час бракувало бензину. А без бензину важко перевозити великі вантажі. Тому-то надійшов тоді наказ, щоб на літаки брали тільки легких солдатів.

[– Може ти підеш, сарделько, – кпили вояки з одного гладуна.]

Надумали тоді послати Фелека – хто ж може бути легший за дванадцятирічного хлопчика? Пілот керуватиме літаком, а Фелек кидатиме бомби.

Мацюсь трохи засмутився, а трохи навіть зрадів, що, коли повернувся з шпиталю, не застав Фелека. Адже тільки Фелек знав, що Мацюсь – король. Правда, Мацюсь сам просив, щоб

Фелек називав його Томеком. Та що не кажіть, а це не зовсім добре, коли Фелек має Мацюся за рівню. І якби ще за рівню, а тож ні! Мацюсь молодший, і Фелек просто гордує ним. [Фелек сам пив і горілку, і цигарки курив, а коли хто й Мацюся хотів погостувати, казав одразу:

– Йому не давайте, він іще малий.

Мацюсь не любив ні спиртного, ні тютюну, але волів би сам сказати поважно, мовляв, дякую, ні, а не щоб Фелек за нього вирішував.]

Коли ночами солдати йшли в розвідку, Фелек завжди влаштовував так, що тільки його брали з собою.

– Не беріть Томека – чим він вам допоможе?

Розвідка була небезпечною і важкою. Треба було тихо повзти на животі до дротяних загороджень, перерізати їх ножицями або шукати ворожих вартових. Іноді треба було пролежати тихо цілу годину, бо варто лише ворогам почути підозріле шурхотіння в своєму таборі, як вони відразу ж пускали ракети й стріляли по сміливцях. Солдати жаліли Мацюся, оскільки він був молодший та тендітніший, і найчастіше брали Фелека. А Мацюсєві було прикро.

Залишившись без Фелека, Мацюсь виконував тепер в загоні важливі доручення: носив вартовим патрони, пролізав під дротом у ворожі окопи, а двічі навіть пробрався, переодягнений, на їхню сторону.

Переодягнувшись якось Мацюсь у пастушка, переліз через дріт, пройшов версти зо дві, сів перед зруйнованою хатою і вдає, що плаче.

– Чого плачеш? – помітив його якийсь солдат.

– Як же мені не плакати, коли хату нашу спалили і мати кудись пішли, а куди саме – не знаю.

Привели Мацюся в штаб, напоїли кавою. Ніяково стало Мацюсєві: от добрі люди його нагодували, ще й старий каптан дали, бо, переодягнений у лахміття, хлопчина тремтів од холоду. Вони добрі люди, а він, Мацюсь, їх обдурює – прийшов шпигувати.

І Мацюсь вирішив, що коли так, то він нічого не розповість своїм. Хай кажуть, що він дурний, що нічого не знає, і хай ніколи більше не посилають його в розвідку. Він не хоче бути шпигуном. Але тут Мацюся покликали до штабного офіцера.

– Як тебе звуть, небораче?

– Мене звуть Томек.

– Так от слухай, Томеку. Можеш лишатися у війську, якщо хочеш, доки твоя мама не повернеться. Матимеш одяг, солдатський казанок, борщ і гроші. Але тобі доведеться прокрастися до них і вивідати, де у них арсенал.

– Що таке арсенал? – вдав Мацюсь, ніби не знає.

І йому показали, де зберігаються снаряди, бомби й гранати, порох і патрони.

– Тепер знаєш?

– Знаю.

– Ну, тоді підеш, подивишся, де все це у них сховано, а потім повернешся й розповіси нам.

– Гаразд, – погодився Мацюсь.

Офіцер був задоволений, що йому так легко вдалося вмовити хлопця. Навіть дав Мацюсєві цілу плитку шоколаду.

«Оце так? – подумав з полегшенням Мацюсь. – Коли вже я маю бути розвідником, то на користь своїх».

Мацюся провели до окопів і вирядили в дорогу. А щоб не було чути, що він іде, постріляли трохи в повітря.

Повертається Мацюсь задоволений, гризе шоколад, то крадеться карачки, то повзе на животі. Раптом – бац-бац – свої стріляють по ньому. Могли навіть убити його, бо помітили, що хтось підкрадається, а хто саме, не знали.

– Пустити три ракети! – вигукнув поручик.

А сам узяв бінокль, глянув і аж затремтів од жаху:

– Не стріляти! Здається, Вирвидуб повертається.

Без перешкод повернувся Мацюсь до своїх і розказав усе, що бачив і чув. Поручик зразу ж подзвонив у штаб артилерії. І артилерія негайно відкрила вогонь по військових складах ворога. Дванадцять снарядів не влучили, а тринадцятий, певно, зробив своє діло, бо так гухнуло, що аж небо почервоніло, і такий шугонув дим, що можна було задихнутися.

Завирувало у ворожих окопах. Поручик підняв догори Мацюся й тричі гукнув:

– Молодець, молодець, молодець!

Солдати полюбили Мацюся ще дужче. Адже в нагороду дали загонові барильце горілки, і, оскільки у ворога не було тепер пороху, можна було цілих три дні спати спокійно. Поручик навіть дозволив виходити ненадовго з окопів, щоб трохи розім'ятися. А ворожі солдати сидять в окопах і зляться, що нічого не можуть вдіяти.

І знову все йде, як і раніше. Вдень Мацюсь вчиться в поручика. Часом то покопає трохи – бо дощ увесь час руйнує окопи, – то заступить на вартування, то постріляє трохи. І багато разів думав Мацюсь: «Дивна річ! Так хотів я винайти збільшувальне скло, щоб висадити в повітря ворожий порохований склад, і ось, хоч не зовсім, проте частково моє бажання здійснилося».

Незабаром минула осінь і настала зима. Випав сніг. Солдатам надіслали теплий одяг. Навколо було біло й тихо.

Розділ дванадцятий

І знову Мацюсь дізнався про важливу річ. Адже не могли війська весь час сидіти в окопах. Що б тоді було? Як би тоді закінчилася війна?

Тихо було в окопах на фронті, зате в столиці кипіла робота. Треба було приготувати все, щоб, зібравши війська в одне місце, з усією силою вдарити по ворогові й прорвати фронт. Адже досить хоча б в одному місці прорвати лінію оборони, як ворог змушений тікати звідусюди, бо через цей прорив входять війська супротивника й починають стріляти з тилу.

Наприкінці зими поручик став уже капітаном, а Мацюсь одержав медаль. Як він радів! Мацюсів загін було двічі відзначено за відмінну службу. Сам генерал приїхав до них в окопи й зачитав наказ:

«Іменем короля Мацюся виношу подяку загонові за висадження в повітря порохових складів і за хорошу службу на благо вітчизни й народу. І даю вам таємне доручення прорвати лінію фронту, коли потеплішає».

Це була велика честь. Одразу ж почалися таємні приготування. Було привезено багато гармат і снарядів. А в тилу зібралася кіннота й чекала наступу. Щодня дивилися солдати на сонце – коли ж, нарешті, потеплішає, бо їм страшенно надокучило сидіти без діла. Так бідолашні чекали, так готувалися! І не знали, скільки доведеться їм пережити. Капітан придумав хитрий маневр: не нападати всією силою, а першого дня кинути в атаку частину війська, яке рушило б тільки так, про людське око, й одразу ж повернулося. Тоді ворог подумає, що вони слабкі. А наступного дня можна буде кинути всі сили й прорвати лінію ворожих окопів.

Так він і зробив. Послав половину війська в атаку. Перед атакою наказав артилерії довго стріляти по дряганих загородженнях, щоб прорвати їх і відкрити дорогу для піхоти.

– Вперед!

О, як приємно вихопитися з отих нестерпних окопів, з отих мокрих ровів, бігти щодуху й кричати: «Ура! Вперед, вперед!» Налякався ворог, коли побачив, що війська посунули прямо на багнети, навіть стріляв мало і невлад. Атакуючі дійшли до загороджень, і тут капітан дав наказ відступати.

А Мацюсь і ще кілька солдатів, які чи то не чули наказу, чи то забігли трохи далі, опинилися в оточенні ворожого караулу й попали в полон.

– Ага, злякалися ваші, – глузували ворожі солдати. – Мчали, мчали, зчинили галас, а як добігли до нас, то зразу ж тікати. Та й не дуже-то вас і багато.

[Ворожі вояки так казали, щоб приховати свій сором: вони ж до того перелякалися, що й стріляти забули.]

Вдруге Мацюся вели до штабу. Тільки того разу він був переодягнений і йшов як військовий розвідник. А тепер був у солдатській шинелі й плентався як полонений.

– А, знаємо тебе, голубе! – сердито вигукнув ворожий офіцер. – Це ти був у нас узимку? Через тебе наші порохові склади висаджено в повітря. Хе-хе! Тепер ти від нас не втечеш. Відведіть солдатів до табору військовополонених, а хлопця за шпигунство повісимо.

– Я солдат! – вигукнув Мацюсь. – Ви можете мене розстріляти, але не вішати.

– Ач, який розумний! – гримнув офіцер. – Дивіться, чого йому заманулося. Тепер, можливо, ти й солдат, але тоді був Томеком і зрадив нас. Отож ми тебе повісимо.

– Не маєте права. Я тоді теж був солдатом, а прийшов сюди переодягнений і навмисне сів перед спаленою хатою.

– Ну, годі базікати. Відвести його під посиленою охороною до в'язниці. Завтра польовий суд розгляне цю справу. Якщо ти справді був тоді солдатом, то, може, вийде по-твоєму, хоч особисто я дав би тобі мотузку, а не кулю.

Наступного дня відбувся польовий суд.

– Звинувачую цього хлопця, – сказав офіцер на суді, – в тому, що взимку він вивідав, де містяться наші порохіві склади, й доніс ворожій артилерії. Дванадцять разів вони стріляли й не влучали, а на тринадцятий влучили й висадили в повітря наш арсенал.

– Чи так це було? Чи визнаєш себе винним? – запитав сивий суддя-генерал.

– Ні, це було інакше. Не я вивідав, де ваші порохіві склади, а цей офіцер сам повів мене до них, показав мені все й звелів піти подивитися, де міститься наш арсенал, й донести йому. А за це дав мені шоколаду. Хіба не так було?

Офіцер зашарівся – адже він зробив тоді погано, бо не можна нікому показувати, де містяться склади боєприпасів.

– Я був солдатом, і мене послали в розвідку, а ваш офіцер хотів зробити з мене шпигуна, – сміливо вів далі Мацюсь.

– А відкіль я міг знати? – почав виправдовуватися офіцер.

Та генерал урвав його:

– Соромно, пане офіцер, що такий малюк вас обдурив. Погано ви зробили, і за це будете покарані. Але й цьому хлопчиськові дарувати не можна. Що ви скажете на це, пане адвокат?

Адвокат почав захищати Мацюся:

– Панове судді, звинувачений, який видає себе то за Вирвидуба, то за Томека Палюха, – не винний. Він солдат, і повинен був виконувати наказ. Він пішов у розвідку, бо його послали. Вважаю, що його місце в таборі військовополонених.

Генералові сподобалась промова адвоката, бо йому шкода було хлопчика. Але він нічого не сказав. Військовий не повинен показувати, що співчуває комусь, а тим більше ворожому солдатові. Генерал лише схилився над книжкою, де було записано всі військові закони, й шукав, що там сказано про військових шпигунів.

– Ага, ось воно, – сказав він нарешті. – Шпигунів цивільних, які зраджують за гроші, слід одразу вішати. Шпигунів військових можна негайно розстріляти або, якщо вимагає адвокат, з розстрілом можна зачекати, а всі матеріали негайно надіслати до верховного суду.

– Отже, я вимагаю, – мовив адвокат, – щоб справу було передано до верховного суду.

– Добре, – погодився генерал і всі судді.

І Мацюся знову відвели до в'язниці. Це була звичайнісінька сільська хата. [Бо на фронті, поблизу поля бою, немає кам'яних споруд з ґратами на вікнах. З таких «зручностей» тішаються великі міста, але не військо на фронті. Отож і відправили Мацюся до звичайної хатини; тільки що] попід вікнами і перед дверима стояло по два солдати з револьверами та карабінами наготові. Проте Мацюсь не втратив надії: «Мали мене повісити, та не повісили. Може, якось і від кулі врятуюсь. Адже стільки їх біля мене дзижчало».

З апетитом з'їв Мацюсь вечерю, досить-таки смачну, бо приречених на смерть годують добре: такий уже закон. А Мацюсь вважався приреченим на смерть. Згодом сів він біля вікна й задивився на небо, де шугали літаки: «Наші це чи ворожі?» – подумав Мацюсь. Аж раптом як гуркнуть одразу три бомби – і всі поблизу Мацюсевої в'язниці.

Що було потім, Мацюсь не пам'ятає. Бо знову сипонув град бомб. Одна влучила в хату – аж земля задвигтіла. Якийсь стогін, крики, хурчання. Хтось підхопив Мацюся, але голова хлопчини впала на груди. Опісля щось нестерпно деренчало, а коли, нарешті, Мацюсь опритомнів, то побачив, що лежить на широкому ліжку в якійсь гарно вмебльованій кімнаті.

Розділ тринадцятий

– Як почуваете себе, ваша королівська величність? – віддаючи честь, запитав Мацюся той самий старий генерал, який взимку приколов йому на груди медаль за висадження в повітря порохових складів.

– Я Томек Палюх, Вирвидуб, звичайний солдат, пане генерал, – вигукнув Мацюсь і схопився з ліжка.

– Авжеж! – засміявся генерал. – Зараз переконаємося. Гей, там, покликати сюди Фелека! Увійшов Фелек у мундирі льотчика.

– Скажи, Фелеку, хто це?

– Це його королівська величність, король Мацюсь Перший.

Мацюсь не міг далі опиратися. Та й взагалі тепер це було непотрібно. Навпаки, військова обстановка вимагала, щоб голосно на все військо, на всю країну заволати, що король Мацюсь живий і перебуває на фронті.

– Ваша королівська величність уже може брати участь в розмовах?

– Можу, – відповів Мацюсь.

І генерал розказав, як замість Мацюся зробили ляльку, як вона щодня їздила в машині по столиці, як старший міністр під час аудієнції навіть садовив цю ляльку на трон і як вона, коли смикали за шнурок, кивала головою й віддавала честь. До машини ляльку вносили на руках, бо король Мацюсь – так писали в газетах – дав слово, що нога його доти не ступить на землю, доки земля ця не буде звільнена від останнього ворожого солдата.

І довго цей фокус удавався, і люди цьому вірили, хоча й дивувалися, що король Мацюсь завжди однаково сидить на троні і в кареті, ніколи не посміхнеться й нічого не скаже, тільки іноді кивне головою та віддасть честь. У декого, щоправда, виникла підозра, а дехто навіть знав про зникнення короля Мацюся.

Ворог теж почав про дещо здогадуватися, поінформований своїми шпигунами, але вдавав, що це його не обходить. Була вже зима, а взимку все одно доводиться сидіти в окопах.

Лише тоді, коли вороги дізналися, що війська Мацюся мають намір прорвати фронт, вони почали серйозно вести розвідку й викрили таємницю.

І ось напередодні атаки було підмовлено якогось шалапуту кинути камінь у ляльку-Мацюся. Мацюсь розбився. Порцеляна розсипалась, лише рука ляльки все ще віддавала в повітрі честь, хоч голови вже не було. І тут одні вдалися в розпач, інші почали сердитися, що їх обдурюють, [і погрожувати революцією,] а треті просто сміялися.

Коли наступного дня після пробної атаки, в якій король Мацюсь попав у полон, мав розпочатися генеральний наступ, над військами раптово з'явилися літаки. Замість бомб вони скидали листівки. То були прокламації.

«Солдати! – писалося в прокламаціях. – Генерали й міністри вас обдурюють. Мацюся вже немає. З початку війни вулицями столиці розїжджає порцелянова лялька, яку сьогодні розбив каменем якийсь шибеник. Ідіть додому, киньте воювати».

Ледве вдалося переконати солдатів, щоб хоч трохи почекали, бо, можливо, це брехня. Але ніхто вже не хотів іти в наступ. І тоді Фелек розповів усе. Зраділи генерали, подзвонили капітанові, щоб той негайно прислав Мацюся в штаб. Та яким був їхній переляк, коли вони дізналися, що Мацюсь у першій же атаці попав у полон.

Що робити? Сказати обуреним солдатам, що Мацюсь у полоні, – вони, вже раз ошукані, не захочуть цьому вірити. І ось на терміновій нараді було ухвалено кинути на ворога літаки й під час переполоху викрасти Мацюся.

Літаки було поділено на чотири загони. Перший мав напасти на табір військовополонених, другий – на в'язницю, третій – на порохові склади, а четвертий – на офіцерський штаб.

Так і зробили. Закидали бомбами хату, в якій розташувалися офіцери. Не було кому тепер давати накази. Скинули чимало бомб туди, де, як їм здавалося, містилися порохові склади. Але даремно, бо порохових складів там уже не було. Третій загін напав на табір військовополонених, шукаючи Мацюся, проте не знайшов його там. І лише четвертий загін натрапив на Мацюся і, неприємного, з великими труднощами одвіз у свій штаб.

– Завдання виконано відмінно, панове. А скільки втрачено літаків?

– Послали ми тридцять чотири літаки, а повернулося п'ятнадцять.

– Скільки тривала атака? – запитав Мацюсь.

– З часу вильоту до повернення минуло сорок хвилин.

– Добре, – сказав він. – Отже, завтра генеральний наступ.

Офіцери з радощів навіть заплескали в долоні.

– Оце несподіванка! Чудово! Солдати по всьому фронту дізнаються ще цієї ж ночі, що король Мацюсь живий, перебуває серед них і сам поведе їх у наступ. Страшенно зрадіють хлопці і битимуться, мов тигри.

Тієї ж хвилини задеренчали телефони і зацокали телеграфи, звістки полетіли в штаби фронтів і в столицю. Вночі вийшли екстрені випуски всіх газет. Два звернення написав Мацюсь: одне – до солдатів, друге – до народу. [Починати революцію ніхто вже не мав охоти; тільки підлітки влаштували котячі концерти перед палацом прем'єр-міністра.]

Негайно зібралася рада міністрів і оголосила своє звернення до народу, в якому говорилося, що все з лялькою це було влаштовано навмисне, аби ошукати ворога.

У військах був такий запал, що солдати не могли дочекатися ранку й щомиті запитували, котра година. І, нарешті, рушили в наступ.

Проти Мацюся воювали три королі. Одного було розбито вщент і взято в полон, другого так поскубано, що раніше ніж за три місяці він не зміг би знову воювати, оскільки в нього було захоплено майже всі гармати й взято в полон понад половину війська. Лишався тільки один ворог, який досі стояв у резерві.

Коли бій скінчився, знову було скликано нараду. На цій нараді були присутні головнокомандуючий і старший міністр, який встиг приїхати з столиці екстреним поїздом.

– Переслідувати ворога чи ні?

– Переслідувати! – вигукнув командуючий військами. – Якщо ми впоралися з двома, то тим наче розіб'ємо цього одного.

– А я кажу: ні! – заперечив військовий міністр. – Ми вже мали раз науку, коли надто далеко пішли за ворогом.

– То була інша справа, – перебив його головнокомандуючий.

Всі чекали, що скаже Мацюсь. А йому страшенно хотілося хоч трохи попереслідувати ворога. Адже переслідує завжди кавалерія, а Мацюсь у цій війні ні разу ще не їздив верхи. Він стільки наслухався, як королі перемагали ворогів, сидячи на коні, а тут самому довелося лише повзти на животі та сидіти, зіщулившись, в окопах. Хоч би трохи погасати на справжньому коні!

Проте Мацюсь пам'ятав початок війни. Зайшли вони надто далеко і мало не програли війну. Пам'ятав він і те, що про головнокомандуючого говорили як про недотепу. Не міг Мацюсь забути і про свою обіцянку послам перемогти їхніх королів якнайшвидше й поставити м'які умови миру.

Довго думав Мацюсь, і всі мовчки чекали.

– Де наш вінценосний бранець? – раптом запитав він.

– Він тут, недалеко.

– Приведіть його.

Ввели закутого в кайдани ворожого короля.

– Зняти кайдани! – крикнув Мацюсь.

Наказ було виконано миттю, варта стала ближче до полоненого, щоб той не втік.

– Переможений королю, – мовив Мацюсь, – я знаю, що таке неволя. Дарую тобі свободу.

Ти розбитий, але я прошу тебе вивести з моєї країни залишки твого війська.

І бранця відвезли на автомобілі до самісіньких окопів, де він перейшов до своїх.

Розділ чотирнадцятий

Другого дня надійшов лист, підписаний трьома переможеними королями.

«Королю Мацюсь, – писали вони, – ти відважний, розумний і благородний. Навіщо нам воювати? Ми хочемо з тобою дружити і негайно повертаємось на свою батьківщину. Чи ти згоден?»

Король Мацюсь погодився. Мир було укладено. Раділи солдати, раділи їхні дружини, матері й діти. Можливо, дехто був незадоволений: той, хто на війні краде й грабує. Проте таких небагато.

Співвітчизники щиро вітали Мацюся, коли він королівським поїздом повертався до столиці. На одній станції Мацюсь попросив затримати поїзд, вийшов з вагона і підійшов до доброї стрілочниці.

– Господине, я завітав до вас на каву, – сказав Мацюсь посміхаючись.

Дружина стрілочника з радощів не знала, що робити.

– Яке щастя, яке щастя! – примовляла вона, а в самої сльози бриніли на очах.

В столиці на переможця чекав автомобіль, та Мацюсь зажадав білого коня. І церемоній-майстер несказанно зрадив:

– О, який цей Мацюсь розумний! Саме на коні повинен король повертатися з війни, а не на бензині.

Повільно їхав Мацюсь вулицями міста, і з усіх вікон дивилися на нього жителі, а особливо діти.

Діти найбільше кидали йому квітів і найголосніше вигукували:

– Віват! Хай живе король Мацюсь! Віват, віват, віват!

Мацюсь тримався бадьоро, хоч був дуже втомлений. Наступ, полон, втеча, нарада, знову битва, подорож, а тепер ці крики – все це так стомило Мацюся, що інколи йому в голові паморочилося і в очах щось миготіло. Наче зірки мерехтіли. А тут ще якийсь роззява підкинув у повітря шапку, і вона впала якраз на голову коневі. Кінь був із королівської стайні, породистий і норовистий. Він метнувся вбік, і Мацюсь упав на землю. Його зараз же перенесли в карету й галопом примчали до палацу. Мацюсь нічого собі не ушкодив, навіть не зомлів, а тільки міцно заснув. І спав, спав, спав до самісінького вечора, а потім до ранку й ще до полудня.

– Жерти давайте! Хай вам грець! – гукнув Мацюсь так, що лакеї від страху аж пополотніли.

За хвилину на ліжку, біля ліжка, під ліжком стояло сто полумисків зі стравами та ласощами.

– Зараз же заберіть геть усі ці заморські витребеньки! – крикнув Мацюсь. – Я хочу ковбаси з капустою та пива.

Ой лишенько, у королівському буфеті ані шматочка ковбаси! Та, на щастя, капрал палацової охорони позичив.

– Ах ви, мамії, маруди, лежні, пестуни, розтяпаки, дженджики! – викладав Мацюсь усю свою солдатську науку. – Отепер я за вас візьмуся!

Уминає Мацюсь ковбасу, аж за вухами лящить, а сам думає: «Тепер знатимуть, що повернувся справжній король, якого треба слухатись».

Мацюсь передчував, що після звияжної війни він змушений буде розпочати не менш запеклу боротьбу зі своїми міністрами. Ще на фронті до нього докотилися чутки, ніби міністр фінансів кипить од люті.

– Гарний переможець, – казав міністр фінансів. – Чому не зажадав контрибуції? Завжди так було – хто програє, той платить. Благородний? Чудово, хай тепер сам хазяйнує, коли в

скарбниці порожньо. Нехай платить фабрикантам за гармати, шевцям за чоботи, постачальникам за овес, горох, крупу. Доки була війна, всі чекали, а тепер – плати, коли нема з чого.

Розлючений був і міністр закордонних справ.

– Відколи світ стоїть, ще не укладали миру без міністра закордонних справ! Що ж я, тільки для вистави? Геть усі сміються з мене.

Міністрові торгівлі фабрикант не давав спокою:

– Плати за порцелянову ляльку.

І в старшого міністра сумління було не зовсім чисте, і префект поліції трохи побоювався, що не дуже розумно пояснив Мацюсєву втечу.

Мацюсь дещо знав, про дещо здогадувався і тепер надумав дати всьому лад. Набридла йому міністерська тяганина. Або вони його слухатимуть, або – геть звідси. [Тепер прем'єр-міністра не проситиме, коли йому заманеться хворіти.]

Мацюсь облизнувся, з'ївши ковбасу, сплюнув на килим і наказав вилити на себе цеберко холодної води.

– Це солдатське купання, – сказав він задоволений, насунув на голову корону й рушив до залу засідань. Там був військовий міністр.

– А де решта?

– Вони не знали, що ваша королівська величність бажає з ними радитися.

– Може, вони думали, що після війни я засяду за уроки з іноземним вихователем? А вони робитимуть, що захочуть?.. Під три чорти, вони дуже помиляються... Пане міністр, призначаю нараду на другу годину. Коли ми зайдемо до залу, в коридорі повинен тихесенько зібратися взвод солдатів. Взводний хай чатує під дверима. Як тільки я плесну в долоні, він повинен зайти з солдатами до залу. Вам я можу сказати правду: коли вони спробують зробити так, щоб все було, як і досі, я накажу їх – сто тисяч чортів! – заарештувати. Але це таємниця.

– Слухаю, ваша королівська величність, – вклонився міністр.

Мацюсь зняв корону і вийшов у палацовий сад. Він так давно тут не був.

– Ой, справді, – похопився він, – я зовсім забув про Фелека!

Мацюсь свиснув і зразу ж почув, як закувала зозуля.

– Мерщій, Фелеку, не бійся. Тепер я справжній король, і мені не треба ні перед ким виправдовуватися.

– Еге ж, а що скаже мій батько?

– Скажи батькові, що ти королівський фаворит і я забороняю навіть торкатися тебе хоча б одним пальцем.

– Коли б ваша величність зволили це написати...

– Охоче, ходімо до мого кабінету.

Фелек не став чекати, щоб йому двічі повторювали.

– Пане державний секретар, прошу вас написати, що я призначаю Фелека своїм фаворитом.

– Ваша величність, при дворі досі не було такої посади.

– Досі не було, тепер буде. Така моя королівська воля.

– Може, ваша королівська величність, відкладете написання такого документу до засідання ради міністрів? Чекати недовго, а все ж буде дотримано формальності.

Мацюсь ладен був поступитися, але Фелек непомітно смикнув його за рукав.

– Я вимагаю, щоб документ було написано негайно, хай йому чорт! – гримнув Мацюсь.

Секретар почухав потилицю й написав два документи. На одному було написано:

«Я, король Мацюсь, невідхильно вимагаю, щоб негайно написано й на підпис подано, а після цього скріплено печаткою та вручено мені документ про призначення Фелека придворним королівським фаворитом. У разі невиконання моєї волі і мого категоричного наказу винного буде піддано якнайсуворішому

покаранню. Що й ставлю до відома пана державного секретаря й власним своїм підписом стверджую».

Секретар пояснив, що лише після підписання цього паперу він матиме право видати той, другий. Мацюсь підписав, після чого секретар видав скріплене печаткою призначення Фелека фаворитом.

Мацюсь і Фелек пішли в королівську вітальню, розглядали іграшки, книжки, розмовляли, згадували свої військові пригоди; потім вкупі обідали. Згодом вийшли разом у сад, куди Фелек покликав з двору своїх ровесників, і чудово там розважалися аж до засідання ради міністрів.

– Я мушу йти, – сумно сказав Мацюсь.

– Коли б я був королем, я б ніколи нічого не мусив.

– Не розумієш ти цього, мій Фелеку: ми, королі, не завжди можемо робити те, що нам бажається.

Фелек знизав плечима на знак того, що він залишається при своїй думці, і досить неохоче, хоча й з документом, підписаним самим королем, рушив додому, знаючи, що зустрінеться з суворим поглядом батька і добре знайомим запитанням: «Де вештався, волоцюго? Йди-но сюди, розкажуй». Що завжди наставало після цього питання, Фелек також знав; але цього разу мало бути інакше.

Розділ п'ятнадцятий

Почалися скарги й нарікання. Міністр фінансів казав, що в нього немає грошей. Міністр торгівлі заявив, що торговці зубожіли під час війни й не можуть платити податки. Міністр шляхів сполучення твердив, ніби у вагонах стільки перевозили всього на фронт, що вони зовсім зіпсувалися і їх треба ремонтувати, а це дорого коштуватиме. Міністр освіти зазначив, що діти за час війни дуже розпустилися, оскільки батьки їхні пішли на фронт, а матері не могли дати їм ради, і тепер учителі вимагають збільшити платню, а також засклати в школах розбиті шибки. Мовляв, поля через війну не засіяні, товарів через війну мало. І отак цілу годину.

Старший міністр випив склянку води. Це він робив щоразу, коли мав намір говорити довго. Мацюсь дуже не любив, як старший міністр пив воду.

– Панове, наша нарада набрала дивного тону. Якби хтось, не знаючи, в чім річ, послухав усе це, то подумав би, що війна скінчилася для нас нещасливо, що ми переможені. А ми ж переможці. Досі бувало так, що переможені платили контрибуцію, і переможець, який розбив ворогів, багатів. І це було правильно, бо виграє війну та країна, яка не скупиться на гармати, на порох, на провізію для війська. Ми витратили найбільше грошей, і ми виграли. Наш героїчний король Мацюсь міг сам оцінити, що військо мало все необхідне. Але чого ж ми повинні платити? Вони нас зачепили, вони розпочали війну, ми їм дарували провину, – і в цьому наша великодушність і доброта. То чому ж вони не повинні відшкодувати нам воєнні видатки? Ми не хочемо нічого вашого, але дайте нам те, що нам належить. Героїчний король Мацюсь відзначився благородством, уклавши з ворогами мир. І це було кроком настільки ж розумним, наскільки й красивим. Але такий мир створив для нас надзвичайні фінансові труднощі. Ми подолаємо їх, тому що в нас є досвід, тому що ми прочитали багато мудрих книжок, тому що ми обережні, тому що все вміємо, і коли король Мацюсь виявить нам таке ж довір'я, яким користувалися ми перед війною, коли забажає прислухатися до наших порад...

– Пане прем'єр-міністр, – вихопився Мацюсь, – годі цієї балаканини. Справа не в порадах, а в тому, що ви хочете керувати, а мені призначаєте роль порцелянової ляльки. Так от я кажу: хай йому грець, хай йому сто тисяч чортів – я не згоден!

– Ваша королівська величність...

– Годі! Не згоден і край! Я король – і королем залишуся.

– Прошу слова, – озвався міністр юстиції.

– Будь ласка, тільки якомога коротше.

– Згідно з законом: додаток п'ятий до параграфу 777555, книга XII, том 814 Зведення законів та наказів, сторінка п'ята, рядок чотирнадцятий, читаємо: «Якщо престолонаступникові не сповнилося двадцяти років...»

– Пане міністр юстиції, мене це не обходить.

– Розумію: ваша королівська величність хоче обминути закон. Я готовий назвати такий закон, за яким це передбачено. Є параграф 105, том 486.

– Пане міністр юстиції, мене це не обходить.

– І на це є закон. «Якщо король нехтує законами, передбаченими параграфами...»

– Годі-бо, холера на вашу голову, а то...

– І про холеру є закон. «В разі виникнення епідемії холери...»

Мацюсєві увірвався терпець, він ляснув у долоні. В зал увійшли солдати.

– Заарештуйте цих панів! – наказав Мацюсь. – Відведіть їх у в'язницю.

– І на це є закон! – скрикнув радо міністр юстиції. – Це називається військовою диктатурою... О, а це вже беззаконня! – зойкнув він, коли солдат стусонув його прикладом попід ребра.

Міністри, бліді мов крейда, поплентались до в'язниці. Військовий міністр лишився на волі, віддав честь Мацюсєві і вийшов.

Запала могильна тиша. Мацюсь zostався сам. Заклавши руки за спину, він довго походжав по залу. І щоразу, проходячи повз дзеркало, дивився в нього й думав: «Я трохи схожий на Наполеона».

– Що ж тепер робити?

На столі лишилася купа паперів. Може, підписати їх? А чому на одних зазначено «дозволяю», на інших «відкласти» або «заборонити»? Може, не всіх міністрів слід було заарештовувати? Може, взагалі не слід було цього робити? Що ж тепер буде? І за що, власне? Що лихого вони вчинили? Правду кажучи, Мацюсь діяв безглуздо. Чого так поквапився з укладенням миру? Міг же викликати міністрів, і міністр фінансів, напевно, нагадав би про контрибуцію. Хто міг знати, що є там якісь контрибуції? Бо й справді. Чому повинен платити той, хто переміг? Зрештою, вони ж самі й почали. А може, написати королям? Їх аж троє, їм легше заплатити, ніж йому одному. Але як пишуться такі послання? Як він казав, цей міністр: том 814. Скільки ж є таких книжок? А Мацюсь за все життя прочитав лише дві збірки оповідань та біографію Наполеона. Це надто мало.

Дедалі важчі думки обсідали Мацюся, коли він раптом почув через відчинене вікно голос зозулі. Нарешті він не сам!

– Слухай, Фелеку, що б ти зробив на моєму місці?

– Я на місці вашої величності краще б веселився в саду, а на їхні наради не ходив би зовсім. Я б робив те, що мені до вподоби, а вони хай роблять, що їм подобається.

Мацюсь подумав, що Фелек просто наївний хлопчик і не розуміє, що король повинен піклуватися про державу, а не гратися в квача й гилки. Однак він не сказав йому цього.

– Не гаразд вийшло, Фелеку. Вони вже сидять у в'язниці.

– Хай сидять, якщо така воля вашої королівської величності.

– Що ти! Глянь, скільки тут непідписаних паперів! А якщо я їх не підпишу, не буде ні залізниць, ні фабрик, анічогісінько.

– Ну, то треба підписати.

– Ні, зажди. Слухай: я без них нічого не знаю, навіть старі королі не можуть обійтися без міністрів.

– Ну, то можна їх випустити.

Мацюсь з радощів мало не кинувся Фелекові на шию. Так усе просто, а йому навіть і не спадало на думку. Справді, нічого поганого не сталося. Можна їх кожної хвилини звільнити. Але він поставить їм умови. Нічого їм розпоряджатися: тепер вони змушені будуть слухатися його. Де це чувано, щоб він, король, мав красти що-небудь з буфета чи з власного саду, аби пригостити приятеля, чи дивитися з заздрістю через огорожу на забави хлопчаків. Він теж хоче гратися. Хоче, щоб його вчителем був добрий капітан, під чиїм командуванням перебував він усю війну. Що ж, зрештою, він хоче поганого? Хоче бути веселим хлопчиком, хоче, щоб його не мучили.

Фелек не міг залишатися довго, в нього були якісь невідкладні справи в місті; він прийшов тільки позичити трохи грошей – так, якусь дрібничку: на трамвай і, можливо, на цигарки й шоколад.

– Дуже охоче. Візьми, Фелеку.

І Мацюсь знову лишився сам. Церемоніймейстер чомусь уникав його, іноземний вихователь кудись сховався, а лакеї нікала нечутно, мов тіні.

І раптом Мацюсєві сянула думка: а що, коли всі вважають його тираном? Це було б жахливо. А Мацюсь же правнук Генріха Запального, який вбивав людей, як горобців. Що тут робити, що робити? Хоча б Фелек прийшов чи хто інший. Незабаром до кімнати тихо зайшов старий лікар. Мацюсь щиро зрадів йому.

– В мене важлива справа, – почав несміливо лікар. – Проте я боюся, що ваша королівська величність мені відмовлять.

– А що, хіба я тиран? – запитав Мацюсь, пильно дивлячись лікарєві в очі.

– Е, чому це раптом тиран? Просто я прийшов у складній справі.

– У якій?

– Я хотів би попросити про кілька незначних полегшень для заарештованих.

– Кажіть сміливо, лікарю. Я наперед на все згоден. Я на них зовсім не серджуся і ладен випустити їх із в'язниці, тільки хай вони пообіцяють занадто не розпоряджатися.

– Оце воістину королівські слова! – скрикнув зрадїло лікар. І почав сміливо перелічувати прохання заарештованих: – Старший міністр просить подушку, матрац і перину, бо не може спати на соломі: в нього болять кістки...

– А я спав на землі, – докинув Мацюсь.

– Міністр охорони здоров'я просить щітку й зубний порошок. Міністр торгівлі просить білого хліба, він не може їсти чорний тюремний хліб. Міністр освіти просить книжки, щоб читати. Міністр внутрішніх справ просить порошки, бо від усіх цих неприємностей він заслаб.

– Ну, а міністр юстиції?

– Той нічого не просить, бо в 745 томі Зведення законів він вичитав, що заарештовані міністри після трьох днів перебування у в'язниці мають право звертатися до королівської милості, а вони відсиділи лише три години.

Мацюсь наказав видати всім міністрам постелі з палацу, звелів негайно послати їм королівський обід, а потім вечерю з вином. Міністра ж юстиції закликав під вартою до себе.

Коли прийшов міністр юстиції, Мацюсь люб'язно запропонував йому крісло і спитав:

– Чи буде це законно, якщо я завтра випущу вас із холодної?

– Не зовсім, ваша королівська величність, але військова диктатура передбачає прискорену процедуру; коли ми це так назвемо, формальностей буде дотримано.

– Пане міністр, а якщо я їх випущу, можуть вони посадити мене в холодну?

– Не мають права, хоча, з іншого боку, том 949 обумовлює пункт закону так званого замаху на уряд.

– Не розумію, – признався король Мацюсь. – Скільки треба часу, щоб зрозуміти все це?

– Мабуть, років з п'ятдесят, – відказав міністр.

Мацюсь зітхнув. Корона завжди здавалася йому важкою, а тепер обтяжувала так, наче була артилерійським снарядом.

Розділ шістнадцятий

З міністрів зняли кайдани, ввели їх у тюремну їдальню, куди прибули також міністр юстиції та військовий міністр. Варта з шаблями наголо зайняла свої місця, й нарада почалася.

Мацюсь склав уночі такий план:

– Ви будете займатися дорослими, а я стану королем дітей. Коли мені сповниться дванадцять років, я керуватиму дітьми до дванадцятилітнього віку, коли мені буде п'ятнадцять – до п'ятнадцятилітнього. А сам як король робитиму, що захочу. Все інше хай буде, як і раніше. Я сам маленький і знаю, що треба малятам.

– І ми були колись маленькими, – сказав старший міністр.

– Ну, гаразд, а тепер скільки вам років?

– Сорок три, – відказав старший міністр.

– А чому ви керуєте тими, хто старший за вас? І пан міністр шляхів сполучення молодий, а в поїздах їздять і старі люди.

Тоді міністри відповіли:

– Це правда.

– То що ви скажете на це, пане міністр юстиції? Можна так зробити?

– Ні в якому разі, – заперечив міністр юстиції, – за законом (том 1349) діти належать батькам. Є лише одна можливість...

– Яка? – спитали всі з цікавістю.

– Король Мацюсь повинен назватися: король Мацюсь Перший Реформатор (том 1764, стор. 377).

– Що це означає?

– Це означає, що він король, який змінює закон. Коли король скаже: «Хочу видати закон такий чи такий», то я відповім: «Не можна, бо вже є інший закон». А коли король скаже: «Хочу ввести таку чи таку реформу», я відповім: «Чудово».

Всі згодились. Але найтрудніше було з Фелеком.

– Не може він бути фаворитом.

– Чому?

– Тому що цього не дозволяє етикет.

На засіданні не було церемоніймейстра, і міністри не могли докладно пояснити, що таке придворний етикет. Одне вони знали напевно, що королі можуть мати фаворитів тільки після смерті. Це не означає, що король Мацюсь, боронь боже, повинен умерти, проте документ на фаворитство має бути будь-якою ціною відібраний у Фелека.

– Так, цей документ незаконний, – підтвердив міністр юстиції. – Фелек може приходити до короля, може бути його щирим другом, але про це не треба писати, та ще й до того ж скріплювати печаткою.

– Ну, гаразд, – сказав Мацюсь, щоб випробувати міністрів, – а коли я не поступлюся й залишу вас і далі у в'язниці?

– Це вже зовсім інша справа, – посміхнувся міністр юстиції. – Король все може.

Здивувався Мацюсь, що через якусь дурницю, через якийсь папірець стільки людей згодні сидіти в холодній.

– Ваша королівська величність, – сказав міністр юстиції, – ви не ображайтеся – закон і це передбачає; є й про це згадка в 235 томі. Король може й за життя призначати фаворитів, але повинен називатися не реформатором...

– А як? – спитав Мацюсь стривожено, бо почав уже про дещо здогадуватися.

– Він повинен бути королем-тираном.

Мацюсь підхопився, тюремна варта насторожено піднесла шаблі. Запала тиша. Всі навіть зблідли від страху, чекаючи, що скаже король Мацюсь. Навіть тюремні мухи перестали дзижчати.

А Мацюсь голосно й виразно сказав:

– Від сьогодні я називаюся королем Мацюсем Реформатором. Панове, ви вільні.

Тюремний сторож виніс кайдани в комірчину, бо вони вже були непотрібні, тюремна варта сховала шаблі, а тюремний доглядач відімкнув важкі залізні ворота. Міністри весело потирали руки.

– Хвилинку, панове. Я мушу провести якусь реформу. Нехай завтра кожний учень одержить у школі фунт шоколаду.

– Надто багато, – зауважив міністр охорони здоров'я. – Щонайбільше – чверть фунта.

– Гаразд, хай буде чверть фунта.

– В усій державі п'ять мільйонів учнів, – сказав міністр освіти. – Якщо шоколад мають одержати шибеники й ледарі...

– Всі, – скрикнув Мацюсь, – усі без винятку!

– Таку кількість шоколаду можуть виготовити наші фабрики лише за дев'ять днів.

– А поїзди можуть розвезти по всій країні за тиждень.

– Як бачите, ваша королівська величність, наказ може бути виконано лише за три тижні.

– Що ж, нічого не вдієш, – зітхнув Мацюсь, а сам подумав: «Як добре, що в мене досвідчені помічники. Без них я навіть не знав би, скільки треба шоколаду, без них не знав би, хто повинен його виготовити. Не спало б мені на думку, що треба розвозити його по всій країні». Та вголос Мацюсь цього не сказав. Навіть прикинувся, що трохи незадоволений, і додав: – Отже, прошу, щоб завтра було оголошено про це в газетах.

– Вибачте, будь ласка, – сказав міністр юстиції. – Все це дуже добре, проте це не реформа. Це лише королівський дар учням. Коли б король Мацюсь видав закон, за яким кожний учень щодня одержуватиме від держави шоколад, тоді інша справа. Це був би вже закон. А так – це почастунок, подарунок, сюрприз.

– Ну, хай буде почастунок, – згодився Мацюсь, бо вже стомився і боявся, що міністри ще довго базікатимуть. – Нараду закінчено. До побачення, панове.

Мацюсь поїхав у королівському автомобілі до свого палацу, швидко вбіг у сад і свиснув Фелекові.

– Бачиш, Фелеку, тепер я вже справжній король. Уже все добре... гаразд.

– Вашій королівській величності. Зате мені – не дуже.

– Чому? – спитав здивований Мацюсь.

– Батько так мене відлупцював за той папірець, що мені джмелі перед очима літали.

– Відлупцював тебе, кажеш? – здивувався Мацюсь.

– Еге ж. «Право короля, – каже, – давати тобі милості, а моє батьківське право, волоцюго, ребра тобі перелічити. В палаці ти королівський, а дома ти батьківський. А батьківська рука вірніша від королівської ласки».

Мацюсь став обережний. Він уже знав, що нічого не слід робити поспіхом. У житті, як на війні: «Коли хочеш перемогти – добре підготуйся до нападу». Поспішив з тим папірцем і наробив дурниць. Собі завдав клопоту, і Фелекові перепало на горіхи. А тепер сором для його королівської честі. Справді, він – король і дає документ, а якийсь там взводний б'є сина за цей королівський документ.

– Слухай, Фелеку, ми трохи поспішили. Пам'ятаєш: я хотів зачекати. Я мушу пояснити тобі дещо.

І Мацюсь розказав, як у нього вийшло з шоколадом.

– Королі не можуть робити все, що їм заманеться.

– Воно то так, ваша королівська величність...

– Слухай, Фелеку, називай мене на ім'я. Адже ми разом воювали, завдяки тобі я вирвався з полону.

Порадившись, вони вирішили, що віч-на-віч називатимуть один одного так, як їх кликали на фронті.

– Гаразд, Валигоро.

– Гаразд, Вирвидубе.

Тепер уже легше було Мацюсеві забрати у Фелека той злощасний документ.

– Я дам тобі за цей папір ковзани, дві битки, альбом з марками, збільшувальне скло й магніт.

– А старий знову мене відлупцює.

– Справді, мій Фелеку, будь терплячим, сам бачиш, що королі не все можуть отак відразу. Королі мусять прислухатися до закону.

– А що це таке?

– Я сам ще добре не знаю. Це якісь книжки чи щось таке...

– Еге ж, – зітхнув Фелек, – коли ти весь час на засіданнях, то потроху вчишся всьому, а я що...

– Не турбуйся, мій любий Фелеку, побачиш, усе буде гаразд. Якщо я можу роздати п'яти мільйонам дітей шоколад, то й для тебе зможу зробити чимало хорошого. Тільки це має бути згідно з законом. Ти зовсім не знаєш, як я довго тепер не можу заснути звечора. Лежу, лежу і все думаю. І мучусь, як його так зробити, щоб усім було добре.

– Я не розумію, – сказав Фелек, – навіщо ти думаєш про всіх? Я б наказав зробити собі в парку гойдалки, карусель з музикою...

– Бачиш, Фелеку, ти не король, тому цього і не розумієш. Гаразд, хай буде карусель, але не одна. Я на найближчій нараді скажу, щоб в усіх школах влаштували гойдалки й каруселі з музикою.

– І кеглі, і тир.

– Ну от, бачиш...

Розділ сімнадцятий

Як тільки міністри вийшли з в'язниці, то відразу ж подалися до кондитерської пити каву з вершками та їсти тістечка з кремом. Хоч вони й дістали свободу, але вигляд мали невеселий. Тепер міністри знали – з Мацюсєм їм буде нелегко.

– Передусім треба позичити гроші.

– А чи не можна надрукувати нові асигнації?

– Зараз не можна, бо ми надрукували їх забагато під час війни. Доведеться трохи почекати.

– Еге, жди тут, коли треба стільки платити.

– Отож я й кажу, що ми змушені позичити в іноземних королів.

З'їли міністри по чотири тістечка з кремом, випили каву з вершками й пішли додому.

Наступного дня старший міністр прибув до короля на аудієнцію й сказав, що необхідно позичити чимало грошей у багатих королів. Це страшенно важкий захід, бо доведеться написати іноземним королям дуже розумне послання, і тому міністри щодня збиратимуться на дві наради.

– Гаразд, – згодився Мацюсь. – Ви радьтеся, а я від сьогодні почну брати уроки в мого капітана.

Приїхав військовий міністр з капітаном. Мацюсь тепло з ним привітався й навіть запитав, чи не можна надати йому звання майора. Та виявилось, що не можна, бо капітан ще недавно мав чин поручика, тобто був надто молодий.

– Ви навчатимете мене всьому, а іноземний вихователь лише іноземним мовам.

І Мацюсь почав учитися так охоче, що навіть забув про забавки. Капітан мешкав далеко, тому Мацюсь запропонував йому разом з родиною оселитися в палаці. В капітана був син Стасек і дочка Геленка. Вони разом навчалися й разом гралися. Приходив на уроки й Фелек, але він багато прогулював, бо не дуже любив учитися.

Тепер Мацюсь ходив на наради лише зрідка.

– Шкода часу, – казав він, – нудно, і не дуже я в них тямлю.

У королівський сад залюбки приходили діти. Фелеків батько, який до вступу в армію був теслею, змайстрував гойдалку, і вони то гойдалися, то грали в квача або в м'яча чи в пожежників, то каталися на човнах по королівському ставку, то ловили рибу. Королівський садівник був невдоволений такими порядками і ходив скаржитись у палацове управління. Через необережність було розбито кілька шибок, проте ніхто нічого не міг сказати, бо Мацюсь був тепер королем-реформатором і запроваджував нові порядки.

Так, наприклад, наказали грубникові поставити на осінь у тронному залі грубку: Мацюсь заявив, що не бажає мерзнути під час аудієнцій. Коли йшов дощ, гралися в кімнатах. Лакеї сердилися, що хлопчаки бруднять підлогу і їй доводиться весь час підмітати й натирати. Але тому, що тепер менше зверталось уваги на те, чи всі гудзики в лакеїв застебнуті, вони мали більше часу. Та, зрештою, раніше вони дуже нудьгували, бо в палаці завжди було тихо, як у могилі. Тепер же тут панували сміх, біганина, забавки, в яких нерідко брав участь веселий капітан, а часом навіть і старий лікар розходився так, що починав разом з ними танцювати або скакати через мотузку. Отоді-то вже справді було смішно.

Фелеків батько після гойдалки змайстрував дітям візок, але через те, що в нього було лише троє коліс, візок цей часто перевертався. Проте це не біда. Так навіть веселіше.

Шоколад дітям у столиці роздавали так: учнів вивели з усіх шкіл і поставили в два ряди на тротуарах, а посередині вулиці їхали солдати в грузовиках і давали кожному порцію. Після того Мацюсь проїздив вулицями, діти їли шоколад, посміхалися й кричали:

– Хай живе король Мацюсь!

І Мацюсь раз у раз підводився, посилав дітям поцілунки рукою, вимахував капелюхом чи хусткою і навмисне багато рухався, посміхався, крутив руками й головою, щоб не подумали, бува, ніби їх знову обдурюють і возять порцелянову ляльку. Та де там! Адже всі добре знали, що це справжній Мацюсь. Крім дітей, на вулиці висипали батьки й матері, задоволені з того, що діти тепер краще вчаться, бо ж знають, що король їх любить і не забуває про них.

До цього свята міністр освіти додав ще й від себе сюрприз – вихованих і старанних учнів нагороджували квитками в театр. І ввечері Мацюсь, капітан, Фелек, Геленка й Стасек зайняли королівську ложу, а весь театр заповнили діти. Коли Мацюсь з'явився в ложі, оркестр заграв гімн. Усі підвелись, і Мацюсь став струнко, бо так вимагав етикет. Діти весь вечір бачили свого короля, і тільки їх засмучувало те, що він був хоч і у військовому мундирі, проте без корони.

Міністрів на виставах не було. Вони все ще закінчували складати листа про іноземну позичку і не мали вільного часу. Лише міністр освіти прибіг на кілька хвилин і, задоволений, сказав:

– Оце я розумію! Тепер принаймні відзначено нагородою тих, хто її справді заслужив.

Мацюсь ввічливо йому подякував, і день закінчився дуже приємно. Зате наступного дня Мацюсь мусив виконати дуже неприємні обов'язки. До палацу з'їхалися всі Мацюсеві міністри, а також посли іноземних держав – їм мали врочисто вручити листа про позику.

Мацюсеві належало сидіти спокійно й слухати, що міністри писали протягом трьох місяців. Та як тут всидіти, коли він так одвик од засідань. А особливо сьогодні, після такого приємного вчорашнього дня!

Лист складався з чотирьох частин.

У першій частині міністри писали від імені Мацюся про те, як часто його предки допомагали іншим державам, позичали їм гроші, коли тим було скрутно. Так починалася історична частина угоди про позику.

Далі йшла дуже довга географічна частина. Тут повідомлялося, скільки землі належить Мацюсеві, скільки в нього міст, лісів, різних фабрик, вугільних шахт, солі та нафти, скільки мешкає людей, скільки зерна, картоплі та цукру протягом року виробляє його держава.

Третя частина угоди була економічна. Тут міністри хвалилися, що Мацюсева країна багата, що грошей у нього чимало, бо великі податки поповнюють казну, і позика може бути оплачена – хай королі не турбуються. А що Мацюсь хоче позичити, то лише для того, щоб ще краще хазяйнувати й мати ще більше грошей.

У четвертій частині саме й писалося про те, які нові залізниці й нові міста будуть закладені в Мацюсевій державі, скільки буде споруджено нових будинків і нових фабрик.

Читання це могло б навіть зацікавити Мацюся, але в угоді згадувалося стільки різних цифр – мільйонів і десятків мільйонів, що посли поглядали вже на годинника, а Мацюсь почав позіхати.

Коли зрештою угоду було прочитано, посли сказали:

– Ми надішлемо це послання нашим урядам; наші королі зараз хочуть жити в дружбі з Мацюсем і, мабуть, погодяться позичити йому гроші.

Мацюсеві дали золоте перо, оздоблене коштовним камінням, і він дописав: *«Ваші королівські величності! Я вас переміг і не взяв ніякої контрибуції, а тепер прошу позичити мені грошей. Отже, не будьте свиньми й позичте.*

Король Мацюсь Перший Реформатор».

Розділ вісімнадцятий

Іноземні королі запросили Мацюся в гості. Вони писали, що дуже просять приїхати до них короля Мацюся, капітана, лікаря, Стасека й Геленку:

«Король Мацюсь може бути певний, що не пожалкує. Ми зробимо все, що зможемо, аби він добре розважався й мав усе, чого забажає».

Мацюсь страшенно зрадив. Досі він був лише в одному іноземному місті, та й то під час війни, а тепер мав побачити три столиці, три іноземні палаци й королівські сади. Мацюсь був цікавий, як там усе влаштовано. В одній столиці, кажуть, чудовий зоологічний сад, де зібрано звірів з усього світу. В другій є такий високий будинок, що, як висловився Фелек, майже сягає неба. А в третій – крамниці з такими гарними вітринами, що дивись на них цілий рік – і то не набридне.

Міністри були дуже незадоволені, що їх не запросили, та що вони могли вдіяти. Лише міністр фінансів благав Мацюся не брати в королів грошей, нічого не підписувати, щоб його не обдурили.

– Та ви не бійтеся, – запевнив його Мацюсь, – молодшим був і то не дав себе обдурити. А тепер і поготів.

– Ваша королівська величність, вони тепер прикидатимуться друзями, бо війна вже скінчилася. Проте завжди пам'ятатимуть про свою користь.

– Начебто я цього не знаю! – сказав Мацюсь. Однак у душі він був радий, що його попередили, й вирішив нізащо не підписувати ніяких паперів. Бо й справді дивно, чому це не запросили нікого з міністрів. – Буду обережним, – додав він.

Усі заздрили Мацюсеві, що він так далеко їде. Лакеї пакували валізи, кравці приносили нові костюми, шевці – нові чоботи. Церемоніймейстер бігав по всьому палаці, піклуючись, щоб нічого не забути. Геленка й Стасек з радощів аж підстрибували.

Нарешті підїхали два автомобілі, в один з них сіли король Мацюсь і капітан, у другий – лікар, Геленка й Стасек. Під вітальні вигуки вони промчали містом; на вокзалі їх чекали всі міністри й королівський поїзд. Мацюсь уже якось їхав королівським поїздом з війни, але тоді він був дуже втомлений і не міг докладно все розгледіти. Тепер було інакше. Він їхав для власної втіхи й міг ні про що не турбуватися. Адже він заслужив відпочинок після такої важкої війни й роботи. З радістю й сміхом розповідав він, як ховався під попоною від поручика, свого теперішнього вчителя. Згадував про юшку, про те, як йому дошкуляли блохи, про зустріч з військовим міністром, коли з драбинки, що стояла коло хліва, Мацюсь дивився на поїзд, в якому зараз їде.

– Отут ми стояли цілий день. А з цієї станції нас повернули назад.

Королівський поїзд складався з шести вагонів. Один був спальний. Кожний мав своє купе, а в ньому – зручне ліжко, умивальник, столик і стілець. Другий вагон – їдальня. Посередині стояв стіл, круг нього стільці, на підлозі гарний килим, і всюди безліч квітів. Третій вагон правив за бібліотеку, де, окрім книжок, зберігались найдорожчі іграшки короля. В четвертому була кухня, в п'ятому їхала палацова служба: кухар та лакеї, а в шостому – валізи, повні речей.

Діти весь час виглядали у вікна й розважалися. Поїзд зупинявся тільки на великих станціях, коли в паровоз доливали воду. Вагони котилися так легко, що не знати було ні шуму, ані погойдування. Увечері мандрівники повкладалися спати, а вранці прокинулися вже за кордоном.

Коли Мацюсь умився й одягнувся, з'явився з привітанням посол іноземного короля. Він сів у поїзд уночі, не спав від самого кордону, але не хотів турбувати короля Мацюся, бо той перебував тепер під його опікою.

– Коли я прибуду в столицю вашого короля?

– За дві години.

Мацюсєві було дуже приємно, що королівський посол не розмовляє з ним іноземною мовою. Щоправда, Мацюсь уже знав кілька іноземних мов, проте завжди приємніше розмовляти рідною.

Важко змалювати прийом, влаштований Мацюсєві. В столицю іноземної країни він в'їжджав не як переможець міста, фортець і мурів, а як переможець сердець усього народу. Старий сивий король цієї держави зі своїми дорослими дітьми й онуками чекав його на вокзалі. Тут було стільки зелені й квітів, наче це був чудовий сад, а не залізнична станція. З гілочок і квітів було сплетено напис: «Ласкаво просимо, довгожданий юний друже!» Мацюся привітали чотирма довгими промовами, у яких його названо добрим, мудрим та бойовим королем і проковано, що він пануватиме так довго, як не панував іще жоден король. На срібній таці йому піднесли хліб і сіль. На груди почепили найвищий орден Лева з величезним діамантом. Старий король поцілував його так сердечно, що Мацюсєві пригадалися його покійні батьки, і сльози набігли йому на очі. Оркестр, знамена, тріумфальні арки. На балконах килими й прапори.

В машину Мацюся внесли на руках. Вулиці заповнили стільки людей, що, здавалося, вони з'їхалися сюди з усього світу. Оскільки учнів відпустили зі шкіл на три дні, – діти усі теж були на вулиці. Так Мацюся ще ніколи не вітала навіть його власна столиця.

На майдані перед королівським палацом зібрався величезний натовп. Люди не хотіли розходитися, вимагали, щоб Мацюсь вийшов на балкон.

– Хай він нам що-небудь скаже! – кричав натовп.

Уже було надвечір, коли Мацюсь нарешті з'явився на королівському балконі.

– Я ваш друг! – гукнув він.

Пролунав гарматний салют. Спалахнули феєрверки та бенгальські вогні. Ракети розсіпалися в небі червоними, синіми та зеленими зірочками. Було дуже гарно.

І почалися бали, вистави, поїздки за місто, у високі гори та величні замки в старих лісах; полювання, огляди військ, знову врочисті обіди, знову театри.

Онуки й онучки старого короля забажали віддати Мацюсєві усі свої іграшки. І він став власником двох чудових коней, маленької гармати зі справжнього срібла і нового кінематографа з дуже цікавими картинками.

Та ось настало найцікавіше: весь двір поїхав на автомобілях до моря, де було влаштовано морський бій. Вперше в житті Мацюсь плив на адміральському кораблі, названому на честь юного гостя його ім'ям.

Так протягом десяти днів шанували Мацюся, і він охоче лишався б і далі, якби не мав їхати до другого короля, того самого, якого він звільнив з полону. Цей король був трохи бідніший, отож і приймав Мацюся скромніше, проте ще сердечніше. В нього було багато друзів серед неєвропейських королів, і він запросив їх разом з Мацюсем до себе. Тут на Мацюся чекали дуже цікаві бали, на яких були і негри, [китайці й] австралійці. Одні були жовті, інші – чорні, носили прикраси з черепашок і слонових кісток в носі та вухах. Мацюсь подружився з цими королями; від одного одержав чотири красиві папуги, які говорили, мов люди; від другого дістав крокодила та змію боа у величезній скляній клітці, а від третього – дві кумедні дресировані мавпочки, які виробляли такі чудернацькі штуки, що Мацюсь сміявся щоразу, коли дивився на них.

У цьому королівстві Мацюсь побачив найбільший у світі зоологічний сад, де жили пташки, пінгвіни, схожі на людей, білі ведмеді, зубри, великі індійські слони, леви, тигри, вовки, лисиці й усяка інша звірина, як наземна, так і морська. Тут були найрізноманітніші риби й різнокольорові птахи, а мавп налічували аж п'ятдесят видів.

– Це все подарунки моїх африканських друзів, – сказав король.

І Мацюсь вирішив будь-що запросити тих друзів до своєї столиці, аби теж мати такий зоосад, бо коли ці звірі подобаються йому, то вони, звісно, сподобаються й іншим дітям.

– Що ж, час їхати. А шкода. Що ж мені покаже третій король? Це в його столиці найбільший будинок, про який згадував Фелек.

Розділ дев'ятнадцятий

У третього короля Мацюся приймали дуже скромно, хоч і прихильно. Його це здивувало і навіть трохи неприємно вразило. «Скупий він, чи що?» – подумав Мацюсь.

Палац навіть не був схожий на королівський замок і майже не відрізнявся від найкрасивіших будинків міста.

На одному з лакеїв були рукавички вже не першої свіжості, а на скатертині виднілася хоч і маленька, проте все ж таки дірка, майстерно зацерована шовковими нитками. А коли Мацюся повели в королівську скарбницю, він іще більше здивувався. Тут було стільки золота, срібла й коштовного каміння, що Мацюсь аж заплющив очі.

– Ваша королівська величність страшенно багаті.

– Що ви, ні, – відказав король, – якби я спробував роздати все це громадянам моєї країни, на кожного випало б лише по одній монетці.

І він якось так приємно про це сказав, що в Мацюся навіть защеміло серце.

Цей король був наймолодший з усіх трьох, але якийсь сумний. Якщо ввечері вони не відвідували театр, король грав на скрипці. І грав він так сумно, що весь час хотілося зітхати.

«Які різні бувають королі», – подумав Мацюсь і зауважив:

– Кажуть, у вашої величності є величезний будинок. Дуже-дуже великий.

– А, так. Я не показував його вашій величності, бо це будинок парламенту. Оскільки у вашій країні немає народовладдя, я вважав, що це вам буде нецікаво.

– А я б дуже хотів побачити цей... цей... парламент.

Мацюсь не зрозумів, про що говорив король, і знову подумав: «Дивно. Мені стільки розповідали, що робили королі сто, двісті, триста, тисячу років тому, і ніхто не сказав, що роблять королі тепер і які вони з себе. Коли б я знав їх раніше, можливо б справа не дійшла до війни».

Король знову став грати на скрипці, а Мацюсь, Геленка і Стасек слухали.

– Чому ваша величність грає так сумно?

– Тому, друже мій, що життя невеселе. А в короля, мабуть, життя найсумніше.

– У коро-ля-а? – здивувався Мацюсь. – А ті двоє такі веселі...

– І вони сумні, любий Мацюсю. Вони лише при гостях удають, що бадьорі, бо такий уже звичай, так вимагає етикет. Хіба можуть бути веселими королі, які нещодавно програли війну?

– Он чому ваша величність так сумує!

– Якраз я найменше з усіх нас трьох. Я навіть задоволений.

– Задоволені? – ще дужче здивувався Мацюсь.

– Так, бо я не хотів цієї війни.

– Навіщо ж ви воювали?

– Мусив, інакше не міг.

«Дивний якийсь король, – подумав Мацюсь, – не хоче воювати, а оголошує війну й радіє потім, що програв її. Дуже дивний король».

– Виграна війна – це велика небезпека, – вів далі король, немов розмірковуючи сам з собою. – Тоді найлегше забути, для чого живе король.

– А для чого живе король? – наївно запитав Мацюсь.

– Принаймні не для того, щоб носити корону. Його мета дати щастя своїм підвладним. А як його дати? Для цього запроваджуються різні реформи.

«Ого, це цікаво», – подумав Мацюсь.

– А реформи – це найважче, так, це найважче.

І нараз скрипка так сумно заграла, мов заплакала, мов скоїлося нещастя.

Довго цієї ночі розмірковував Мацюсь, перевертався з боку на бік, а у вухах йому все бриніла сумна мелодія скрипки. «Запитаю в нього, він мені порадить. Це, мабуть, добра

людина. Я король-реформатор, а не знаю, що таке реформи. А от він каже, що це дуже важко. – І знову подумав: – Можливо, він бреше, можливо, вони домовилися між собою, щоб саме цей третій король дав мені на підпис який-небудь документ».

Мацюся дуже дивувало, чому з ним ніхто не говорить про позику і взагалі ні про що таке. Адже королі приїздить один до одного, щоб говорити про політику, про різні важливі речі. А тут – нічого важливого. Може, вони не хочуть з ним говорити, тому що він малий? Тоді чому цей третій розмовляє з ним, як із дорослим? Мацюсеві сподобався сумний король, та все ж він йому не довіряв. Адже королі дуже рано вчаться бути недовірливими.

Аби скоріше заснути, Мацюсь почав тихенько мугикати сумну пісеньку, коли раптом почув у сусідній кімнаті кроки. «Може, мене хочуть убити?» – майнула в нього думка. Мацюсь чув про такі випадки, коли королів заманювали в пастки, щоб потай знищити. Можливо, це й не спало б йому на думку, якби довгі розмірковування та сумна мелодія не схвилювали його.

Мацюсь швидко натиснув вимикач електричної лампи й сунув руку під подушку, де лежав револьвер.

– Ти не спиш, Мацюсю?

Це був король.

– Не можу заснути.

– Отже, й від маленьких королів чорні думки женуть сон? – з посмішкою мовив король, сідаючи край ліжка.

І він нічого більше не сказав, а лише дивився на Мацюся. І тут Мацюсеві пригадалося, що саме так колись дивився на нього батько. Мацюсь не любив тоді, коли батько так дивився на нього. Але тепер йому було приємно.

– Так, так, Мацюсю, ти дуже здивувався, коли я сказав тобі, що не хотів воювати й воював. Ти все ще гадаєш, ніби королі можуть робити все, що забажають.

– І зовсім я так не думаю. Я знаю, що чимало ми робимо через етикет, а багато що – через закон.

– О, то ти це знаєш? Так, ми самі видаємо погані закони, а потім повинні їм підкорятися.

– А хіба не можна видавати хороші закони?

– Можна, навіть треба. Ти ще молодий, Мацюсю. Вчись і видавай хороші, розумні закони.

Король узяв Мацюсеву руку, поклав на свою, ніби порівнюючи їх, потім дуже ніжно погладив її, нахилився й поцілував. Мацюсь страшенно знітився, а король почав говорити швидко й тихо:

– Слухай, Мацюсю. Мій дід дав народові свободу, але від цього краще не стало. Його вбили лихі люди, а народ все одно не став щасливим. Мій батько поставив великий пам'ятник свободи. Завтра ти його побачиш, він гарний, але що з того, коли й далі відбуваються війни, коли стільки бідних і нещасних. Я наказав побудувати цей величезний будинок парламенту. І що ж? Все залишається, як і було. – Раптом він стрепенувся, наче щось згадав: – Знаєш, Мацюсю, ми завжди погано робили, що запроваджували реформи для дорослих. Спробуй ти з дітьми, можливо, тобі пощастить... Але час спати, дитино. Ти приїхав повеселитися, а я тобі морочу голову. На добраніч!

Коли наступного дня Мацюсь спробував повернутися до цієї ж розмови, король уже не хотів говорити. Зате він докладно пояснив Мацюсеві призначення парламенту.

Будинок парламенту справді був величезний і гарний, схожий усередині на театр чи на храм. За столом на підвищенні сиділи урядовці, так само як і в Мацюсєвому палаці під час нарад. Тільки тут стояло дуже багато крісел, і в них куняли різні пани, які час од часу сходили на поміст і виголошували промови. А навколо крісел були ложі з міністрами. Збоку, за величезним столом, сиділи ті, хто пише до газет. А ще вище – публіка. Саме тоді, коли Мацюсь і король увійшли до приміщення парламенту, виступав якийсь дуже сердитий чоловік, звертаючись до міністрів:

– Ми не дозволимо! – кричав він і стукав кулаками. – Якщо ви нас не послухаєте, ви не будете міністрами. Нам треба розумних міністрів.

Інший говорив, що міністри дуже розумні і нових нікому не треба. Потім усі посварилися, почали галасувати. Якийсь чоловік гукнув: «Геть уряд!», другий: «Посоромтеся!» А коли Мацюсь уже виходив з залу, хтось крикнув: «Геть короля!»

– Чого вони посварилися?

– Бо їм зле ведеться на світі.

– А що буде, коли справді викинуть міністрів?

– Виберуть інших.

– Ну, а той, що крикнув: «Геть короля»?

– Він завжди так кричить.

– Божевільний?

– Ні. Просто не хоче короля.

– А хіба вони можуть вигнати короля?

– Звичайно, можуть.

– А що ж тоді буде?

– Виберуть когось, [і назвуть його якось інакше.]

Це дуже зацікавило Мацюся, майже так, як дві маленькі мавпочки від негритянського царка Вей-Біна.

Розділ двадцятий

А тим часом газети в Мацюсєвій столиці писали цілий місяць про те, як вшановують Мацюся іноземні королі, як його люблять і поважають, які дарунки йому обіцяють. І міністри, скориставшись з цієї дружби, хотіли позичити дуже багато грошей і сподівалися, що це їм легко вдасться. Вони боялися лише, що Мацюсь незабаром повернеться в столицю і в останню мить зіпсує їм справу. І то добре, що іноземні королі не образилися на приписку Мацюся в документі про позику; відтоді, як світ стоїть, ніхто, навіть наймогутніший король, навіть король-реформатор, не писав на офіційному документі: «Тільки не будьте свиньми».

Отже, міністри ухвалили, щоб Мацюсь ще цілий місяць сидів за кордоном, бо він, мовляв, дуже втомився і повинен відпочити.

Мацюсь зрадив і сказав, що хотів би поїхати на море. І поїхали: Мацюсь, капітан, Стасек, Геленка та лікар. Тільки тепер Мацюсь переодягся в цивільне вбрання, їхав звичайним поїздом і жив у звичайному готелі, а не в палаці. І величали його тепер не королем, а князем. І все це називалося, що король живе на морі інкогніто. Адже є такий закон, що король може їхати за кордон лише на запрошення, а коли він хоче пожити там на свій розсуд, то повинен удавати когось іншого.

Мацюся це не обходило, так навіть було приємніше, бо тепер він міг гратися з усіма дітьми й бути таким, як і всі.

Відпочинок був чудовий: купалися в морі, збирали черепашки, будували з піску палаци, фортеці й вали. Каталися морем на човні, їздили верхи, збирали ягоди в лісі й сушили гриби.

Час минав швидко, бо Мацюсь поновив свої уроки, а тому що вчився він – як я вже багато разів казав, – охоче й любив свого вчителя, то ті три години навчання зовсім не псували йому настрою.

Щиро привернувся Мацюсь до Стасека й Геленки. Були вони добре виховані діти, майже ніколи з ним не сварилися, а коли й сварилися, то дуже рідко й на короткий час. Одного разу Мацюсь з Геленкою посварилися за гриб. Діти знайшли величезний боровик. Мацюсь сказав, що він перший побачив гриба, а Геленка заперечувала. Мацюсь навіть поступився б їй, бо один гриб, особливо для короля, не мав великого значення. Але ж навіщо хвалитися й казати неправду?

– Коли я побачив гриб, я гукнув: «О-о-о, дивіться!» – і показав пальцем. А ти тільки тоді підбігла.

– Я його зірвала.

– Тому що ти була ближче, але я перший побачив.

Геленка розсердилась, кинула гриб і розтоптала його ногами.

– Не треба мені твого гриба.

Але відразу ж зрозуміла, що вчинила погано, дуже зніяковіла й почала плакати.

«Які ці дівчатка дивні, – подумав Мацюсь, – сама розтоптала, а тепер плаче».

Іншим разом Стасек злагодив дуже гарну фортецю з великою вежею. Важко з піску збити високу вежу – пісок має бути мокрий, а для цього треба його копати дуже глибоко. Стасек добре намучився, поки спорудив її, хоч усередину встромив палицю, аби вежа краще трималася. Він хотів, щоб морська хвиля вдарила в його фортецю. А Мацюсєві раптом спала на думку інша витівка, й він крикнув:

– Я візьму штурмом твою твердиню!

Мацюсь скочив на пісок з розгону й повалив фортецю. Стасек страшенно розсердився на нього, але мусив визнати, що королеві трудно стримати себе, коли він бачить укріплену фортецю. Тому Стасек лише трохи посердився, і скоро вони помирилися.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.